

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT: TEOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT
REZUMAT

CREATOR ȘI CREAȚIE.
PĂRINTELE DUMITRU STĂNILOAE –
VALORIFICATOR
AL SCRIERILOR AREOPAGITICE

Conducător de doctorat,

Prof. Univ. Dr. GHEORGHE F. ANGHELESCU

Student-doctorand,

IONUȚ Gh. CHIRCALAN

CONSTANȚA, 2015

CUPRINS

INTRODUCERE	3
PARTEA I. ASPECTE GENERALE LEGATE DE PERSOANA ȘI OPERA SFÂNTULUI DIONISIE	8
CAPITOLUL I. CONTROVERSE ASUPRA PERSOANEI ȘI OPEREI SFÂNTULUI DIONISIE “AREOPAGITUL”	9
1. Istoricul cercetării	9
a) Cercetările din plan internațional.....	9
b) Cercetările din spațiul românesc.....	22
2. Viața Sfântului Dionisie Areopagitul.....	25
3. Controverse asupra identității autorului inspirate din scrierile areopagitice.....	28
a) Identitatea autorului.....	29
b) Pseudonimul și caracterul lui apofatic.....	34
4. Controverse asupra scrierilor areopagitice.....	37
a) Cuprinsul scrierilor areopagitice.....	39
b) Situatrea temporală a scrierilor areopagitice	44
CAPITOLUL AL II-LEA. ATITUDINEA PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE FAȚĂ DE IDENTITATEA AUTORULUI SCRIERILOR AREOPAGITICE.....	48
1. Sfânta Taină a Botezului.....	50
2. Sfântul Mir.....	52
3. Sfânta Sinaxă	54
4. Monahismul	55
5. Învmormântarea	56
CAPITOLUL AL III-LEA. CONTROVERSE ASUPRA FORMAȚIEI CREȘTINE A SFÂNTULUI DIONISIE	57
1. Problema prezenței terminologiei filosofice în scrierile patristice	57
2. Problema prezenței terminologiei filosofice în scrierile areopagitice	60
3. Problema influenței filosofiei neoplatonice asupra teologiei areopagitice.....	64
a) Acuzatori ai <i>Corpusului</i> de influență neoplatonică de fond	65
b) Apărători și promotori ai ortodoxiei <i>Corpusului</i>	67
CAPITOLUL AL IV-LEA. POZIȚIA PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE FAȚĂ DE PRETINSUL PANTEISM NEOPLATONIC AL SCRIERILOR AREOPAGITICE.....	73
1. Emanationismul neoplatonic și caracterul său panteist	74
2. <i>Corpusul</i> și mesajul său anti-panteist în viziunea Părintelui Stăniloae	77
a) Transcendența lui Dumnezeu	78
b) Dumnezeu Proniatorul deosebit de lume.....	80
c) Realitatea accidentală a răului	82
d) Îndumnezeirea omului	82
e) Participarea creației la slava lui Dumnezeu în veșnicie.....	85

PARTEA A II-A. ORIGINALITATEA TEOLOGIEI AREOPAGITICE – FUNDAMENT AL AUTENTICITĂȚII SCRIERILOR, ÎN VIZIUNEA PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILĂ	88
CAPITOLUL I. RAPORTUL DINTRE DUMNEZEU ȘI CREAȚIE ÎN SCRIERILE AREOPAGITICE	91
1. Personalismul teologiei Sfântului Dionisie	91
2. Sfânta Treime și lucrarea Sa creatoare și proniatoare	96
3. Numirile dumnezeiești și participarea creaturilor la ele	100
a) Supra existența lui Dumnezeu	105
b) Simplitatea sau unitatea lui Dumnezeu	107
c) Eternitatea lui Dumnezeu	108
d) Atotputernicia lui Dumnezeu	109
e) Atotștiința și înțelepciunea lui Dumnezeu	110
f) Dreptatea și mila lui Dumnezeu	112
g) Bunătatea și iubirea lui Dumnezeu	113
4. Rațiunile divine - Dumnezeu în calitate de izvor unitar al rațiunilor creației	115
5. Dumnezeu Cuvântul întrupat – revelația deplină	118
6. Implicațiile hristologice din teologia Sfântului Dionisie	122
a) Consecințele Întrupării Cuvântului în iconomia mântuirii	124
b) Transfigurarea creației. Materia și Trupul lui Hristos	129
CAPITOLUL AL II-LEA. IDEEA IDENTITĂȚII ÎNTRE EXISTENȚĂ ȘI BINE	139
1. Ierarhia cerească – amprenta nevăzută a bunătății lui Dumnezeu	141
a) Universul angelic dionisian	142
b) Semnificația numelor și simbolistica înfățișărilor angelice	146
c) Lucrarea mesianică a sfinților îngeri	150
d) Rolul sfinților îngeri în iconomia mântuirii	155
2. Ierarhia bisericească – condiție necesară a îmbunătățirii duhovnicești a membrilor Bisericii	157
a) Treptele „ierarhiei noastre”	157
b) Lucrarea nevăzută a lui Hristos în ierarhia sacramentală	160
3. Theognosia ierarhică angelică și umană - deosebiri, asemănări și conexiuni	164
4. Dimensiunea pozitivă a lumii văzute și problema răului	174
a) Treptele creației văzute și caracterul lor unitar	175
b) Problema răului în viziunea Sfântului Dionisie	180
CAPITOLUL AL III-LEA. CUNOAȘTEREA APOFATICĂ A LUI DUMNEZEU	188
1. Temeiurile cunoașterii lui Dumnezeu	188
2. Dinamismul și transparența cunoașterii lui Dumnezeu	191
3. Dinamica raportului dintre teologia afirmativă și cea negativă și cauzele ei	195
a) Caracterul personal al lui Dumnezeu și al omului	200
b) Distincția: necreat – creat	202
c) Distincția: ființa lui Dumnezeu – lucrările ei	208
4. Cunoașterea apofatică - empirică	212
CAPITOLUL AL IV-LEA. CARACTERUL SIMBOLIC AL CREAȚIEI	214
1. Trupul lui Hristos – simbolul arhetipal și temeiul simbolismului din creație	214
2. Simboalele – vehicule către izvoarele lor inteligibile	217
3. Făpturile – simboluri ale darurilor necreate ale lui Dumnezeu	219

PARTEA A III-A. VALORIFICAREA SCRIERILOR AREOPAGITICE DE CĂTRE PĂRINTELE DUMITRU STĂNILOAE.....	222
CAPITOLUL I. INFLUENȚE ALE SCRIERILOR AREOPAGITICE ASUPRA TEOLOGIEI PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE.....	223
1. Referințe dionisiene în opera Părintelui Dumitru Stăniloae – o abordare cronologică..	224
2. Prezența lui Dumnezeu în creație – ecouri dionisiene în gândirea teologică a Părintelui Dumitru Stăniloae	235
CAPITOLUL AL II-LEA. CONTRIBUȚIA PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE LA ÎNȚELEGEREA SCRIERILOR AREOPAGITICE ÎN TEOLOGIA CONTEMPORANĂ	238
1. <i>Opere complete...</i> – o traducere erudită sau inutilizabilă?	239
a) Motivația și istoricul ediției	239
b) Calitatea traducerii – argumente pro și contra.....	241
2. Aportul Părintelui Dumitru Stăniloae la exegeza scrierilor areopagitice	243
CONCLUZII	250
BIBLIOGRAFIE	254
INDICE DE NUME	284
GLOSAR	286
ANEXE	291

REZUMAT

Contribuția marcantă a Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae la revigorarea discursului teologic creștin în secolul al XX-lea este un fapt unanim recunoscut atât în țară, cât și pe plan mondial. Ca o consecință firească, în ultimele decenii s-au scris numeroase lucrări, unele dintre ele devenite de referință, care analizează diferite aspecte ale gândirii și operei sale monumentale. Teza de doctorat cu titlul *Creator și creație. Părintele Dumitru Stăniloae – valorificator al scrierilor areopagitice*, pe care am elaborat-o în cadrul Școlii Doctorale de Teologie a Universității “Ovidius” Constanța sub îndrumarea Prof. Univ. Dr. Gheorghe F. Anghelescu, se înscrie pe această direcție de cercetare și își propune să evidențieze contribuția semnificativă a Părintelui Stăniloae la traducerea în limba română, comentariul pe text și valorificarea originală a mesajului teologiei operelor complete dionisiene.

Având la începutul activității sale publicistice câteva contacte ocazionale cu textul *Corpusului areopagitic*, prilejuite fie de traducerea scrierilor filocalice fie de implicarea susținută pe care a arătat-o în elucidarea învățăturii mariologice, Părintele Dumitru Stăniloae îl utilizează mult mai intens pe parcursul pregătirii trilogiei *Teologia Dogmatică Ortodoxă* și îi dedică un interes special în perioada de apogeu a creației sale ce a coincis cu partea de final a vieții pământești. Comentariul la operele complete ale Sfântului Dionisie, finalizat de teologul român cu puțin timp înaintea trecerii sale la Domnul (1993) și publicat postum (1996), reprezintă un adevărat testament și o dovadă în plus a excepționalei sale creativități în interpretarea și valorificarea teologiei dionisiene pentru omul de azi.

Întreprins sub imboldul conștiinței (într-un context în care autenticitatea scrierilor areopagitice era pusă la îndoială, iar autorul lor discreditat fățiș), din necesitatea resimțită de a reda *Corpusului* strălucirea înțeleșurilor și a profunzimilor pe care le-au remarcat și evocat cu deosebită considerație Sfinții Părinți, demersul susținut al teologului român depășește cu mult caracterul unei simple exegeze pe text și reprezintă o adevărată recontextualizare dialogică a scrierilor dionisiene în areopagul filosofic și teologic contemporan. Dacă din partea criticii istorice moderne reticența Părintelui Dumitru Stăniloae față de localizarea autorului scrierilor areopagitice la cumpăna secolelor al V-lea și al VI-lea a primit unele reproșuri de inactualitate, în celelalte aspecte: dogmatic, mistic și liturgic, notele și comentariile la textul dionisian reflectă „structura filocalic-duhovnicească și patristică-contemporană” a inconfundabilei gândirii¹ a teologului român.

¹ Cristinel Ioja, *Dogmatică și dogmatişti. Prolegomena, privind aprofundarea Teologiei Dogmatice Ortodoxe în România în a doua jumătate a sec. al XX-lea și începutul sec. al XXI-lea*, Editura Marineasa, Timișoara, 2008, p. 65.

O preocupare deosebită a arătat Părintele Stăniloae pentru dovedirea conținutului general creștin al *Corpusului Areopagitic* și, în special, pentru o temă fundamentală a teologiei dionisiene, anume: relația dintre Dumnezeu și creație. Pornind de la afirmația tranșantă a sa că: „În general, în Ortodoxie, scrierile lui Dionisie au fost temei de susținere a prezenței active a lui Dumnezeu în viața Bisericii și în lume, nu temei pentru o mistică panteistă sau un conținut care n-a fost de folos.”², am adăugat în teză un plan secund al cercetării, dedicat acestui aspect doctrinar. Această analiză mi-a permis să creionez un model constructiv de interpretare a scrierilor areopagitice, precum și să identific elementele din teologia dionisiană ce contribuie la formarea unei viziuni creștine despre realismul și importanța prezenței lui Dumnezeu în creație pentru omul contemporan.

Ipoteza de lucru de la care am plecat este aceea că scrierile areopagitice, conform opiniei distinsului teolog român Dumitru Stăniloae, dispun de un potențial însemnat de afirmare și susținere a unei viziuni teocentrice a lumii și a omului, potențial care este însă nevalorificat suficient în prezent, meritând să i se acorde o atenție specială cu atât mai mult cu cât direcția generală secularizantă a societății contemporane, cu tendințe anarhice și destructuralizante, poate afla aici un antidot la aceste atitudini extremiste.

Analiza de ansamblu a componentelor *Corpusului areopagitic* dezvăluie prin comparație faptul că viața eclesială prezentă este afectată la rândul ei de unele devieri, pe de o parte de egocentrismul insului ce percepe Biserica drept o cale de atingere a unei performanțe spirituale în mod individual respingând subordonarea față de ierarhie, iar pe de altă parte de excesul de autoritate și control exercitat uneori de structura instituțională bisericească ce lasă impresia că la rândul ei percepe pe credincioși ca pe o masă amorfă ușor controlabilă în condițiile unei societăți de consum.

Prin urmare, scrierile areopagitice ne ajută să regăsim duhul autentic al Bisericii – comuniune de iubire și de ființă a credincioșilor, ca frați și mădulare ale aceluiași Trup al lui Hristos, Dumnezeu-Omul adevărat. Din ele transpare foarte sugestiv unitatea și interdependența întreolaltă a ființelor personale create (îngeri și oameni) ca revelări ale Sfintei Treimi și ca suport reciproc de adâncire în cunoașterea și trăirea după voia Lui, precum și comuniunea sfințitoare a credincioșilor între ei, cler și popor, în și cu Dumnezeu. Prezența lui Dumnezeu în Biserică este ilustrată de Sfântul Dionisie prin unitatea de viață a creștinilor, în inima cărora curge Același sfânt și sfințitor Sânge al lui Hristos (primit regulat prin Euharistie) și care „respiră” Același Duh al iubirii de Dumnezeu și de semenii.

Departa de a fi o concepție panteistă, prezența lui Dumnezeu în lume, așa cum este ea

² *Sfântul Dionisie Areopagitul – Opere complete și Scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere, introducere și note de Pr. Dumitru Stăniloae, ediție îngrijită de Constanța Costea, Editura Paideia, București, 1996, p. 12.

ilustrată de scrierile areopagitice, mărturisește caracterul creat și dependența lumii față de Dumnezeu – Creatorul și Proniatorul ei. O lume ca cea a ultimelor secole, care consideră prezența lui Dumnezeu ca pe o încălcare a autodeterminării ei, dovedește o gravă alienare față de menirea pe care a primit-o.

În **Partea I** a lucrării am prezentat câteva aspecte generale legate de persoana și opera Sfântului Dionisie enigmaticul autor al scrierilor areopagitice, un spațiu extins rezervându-l expunerii concluziilor pe care Părintele Dumitru Stăniloae le-a exprimat și susținut legat de acest aspect pe parcursul cercetărilor sale.

După o succintă, dar, sper, sintetică incursiune prin istoricul cercetării dionisiene, ce constituie subiectul *capitolului I*, am enumerat și detaliat în *capitolul al II-lea* considerațiile liturgico-istorice considerate de Părintele Dumitru Stăniloae drept temeiuri interne prin care se poate susține vechimea post-apostolică a *Corpusului Areopagitic*. În opinia teologului român, amănuntele specifice oferite de autor în descrierea elementelor de ritual din cadrul cultului nu puteau proveni decât de la un martor ocular, și acesta trăitor în perioada de început a Bisericii.

Capitolul al III-lea tratează controversalele referitoare la formația creștină a Sfântului Dionisie care despart pe cercetători în două tabere antitetice. Cei dintâi, mai numeroși, acuză pe autorul scrierilor areopagitice de contaminarea învățăturii creștine cu influențe de fond ale filosofiei neoplatonice, pe când, cei din urmă, minoritari însă cu studii minuțioase mai bine argumentate, apără și susțin ortodoxia *Corpusului* beneficiind și de sprijinul Tradiției Patristice milenare.

Poziția Părintelui Dumitru Stăniloae se încadrează în această partidă „ortodoxă” și constă în desfășurarea unei exhaustive analize pe text care reușește să infirme categoric pretinsul panteism neoplatonic al scrierilor areopagitice. Teologul român identifică mai întâi cauzele care au generat o percepție atât de contrară creștinismului la cercetătorii occidentali ai Sfântului Dionisie Areopagitul. Este vorba de trei premise false care au condus tabăra oponentă pe o pistă greșită: 1) presupunerea nefondată că tot ceea ce spune autorul *Corpusului* este în întregime condiționat de modul în care preferă să se exprime; 2) confuzia că teologhisirea Sfinților Părinți ar fi un gen de speculație filosofică ce constă în deducții făcute pe bază rațională, lipsită de conținut experiențial; 3) omiterea sau diminuarea importanței mediului eclesial răsăritean din care provine *Corpusul* în analiza aspectelor cuprinse în el.

Deși aparent dispersată în întreg comentariul Părintelui, amendarea înțelegerii panteiste a teologiei dionisiene de către teologul român poate fi structurată, cred, în cinci direcții precise: a) transcendența lui Dumnezeu, b) Dumnezeu Proniatorul deosebit de lume, c) realitatea accidentală a răului, d) îndumnezeirea omului și e) participarea creației la slava lui Dumnezeu în veșnicie, direcții pe care le-am cercetat mai amănunțit în *capitolul al IV-lea* al părții I.

a) *Transcendența lui Dumnezeu* afirmată în scrierile areopagitice este valoroasă cel mai mult pentru faptul că se întemeiază pe o bază empirică, nu este doar o formulare filosofică. Ea devine mai evidentă, în mod paradoxal, în Persoana Fiului lui Dumnezeu întrupat și împărtășit în Sfintele Taine. Comentând un pasaj semnificativ din scrierile areopagitice (IV, III, 10), Părintele Stăniloae spune: „În nici una din scrierile Părinților nu e atât de mult pusă în relief prezența și lucrarea lui Hristos ca Persoană dumnezeiască și omenească în Tainele și în toate actele de sfințire a oamenilor (prin materiile creației și prin gesturile ierarhului și preotului), ca la Dionisie Areopagitul. Personalismul lui divin, cu lucrarea liberă și iubitoare a Persoanei lui Hristos, e tot ce e mai străin de panteismul neoplatonic sau de orice natură.”³

b) Prezența lui Dumnezeu în lume este, așadar, un fapt afirmat ferm de Sfântul Dionisie. E o prezență a Lui ca obârșie a vieții (ND, VI, 2), Creator și *Proniator*, dar și ca Mântuitor. Părintele Stăniloae observă că autorul *Corpusului* a pătruns ca nimeni altul relația dintre Dumnezeu Cel supraființial și creația compusă din trepte ce se împărtășesc de existența și viața generală creată și susținută de El. Ultima nici nu se confundă cu El în sens panteist, nici nu e despărțită de El. „E o discontinuitate, afirmă teologul român, între Dumnezeu ca Cel Ce nu e cauzat, ci e exclusiv cauza, dar și o continuitate între El și cele ce au existență, viață, înțelepciune, etc. – cauzate, deci radical deosebite prin aceasta de El, avându-L pe El cauza totală, deci creatoare a existenței și vieții lor.”⁴

c) Sondând taina prin care nu obturează săvârșirea *răului* așa cum este ea exprimată de autorul *Corpusului*, Părintele Dumitru Stăniloae vede în aceasta o dovadă în plus a iubirii lui Dumnezeu: „Fără libertatea unor făpturi create, deci mărginite, răul n-ar putea exista. [Cu toate acestea *n.n.*], Dumnezeu n-a dat făpturilor această libertate ca o sămânță necesară a răului și, în acest sens, răul nu e de la Dumnezeu. Dar Dumnezeu nici n-a creat toate făpturile fără libertate și fără conștiință. Căci în acest caz n-ar avea în ele chipul lui Dumnezeu; și n-ar putea fi bune, neavând voința prin care pot fi rele; n-ar putea iubi pe Dumnezeu Cel bun și iubitor, dacă n-ar putea și să nu-L iubească. S-ar cădea iarăși într-un panteism lipsit de bunătate, de iubire, de sens.”⁵

Astfel, răul trebuie conceput în viziunea dionisiană ca ceva asumat, dar necauzat de Dumnezeu. El se manifestă ca slăbirea sinergiei făpturii cu Dumnezeu sau, mai grav, ca încălcarea liberă, deși irațională, a voii Lui (în cazul îngerilor și al oamenilor). Dumnezeu îl asumă întrucât stă în puterea Lui să anihileze efectele răului și să le preschimbe în trepte spre un bine superior. De aceea, răul „nu poate fi explicat cugetând izvorul lui ca o esență identică cu

³ *Ibidem*, nota 94, p. 130.

⁴ *Ibidem*, nota 216, p. 239.

⁵ *Ibidem*, nota 188, p. 236.

esența binelui. El nu poate fi explicat prin panteism.”⁶ În acest caz, nu s-ar mai putea face o deosebire reală între bine și rău.

d) Sfântul Dionisie vede scopul vieții omului în ridicarea la stadiul de persoană tot mai vie prin însușirea lucrării iubitoare a lui Dumnezeu, deci la o creștere tot mai înaltă în comuniune. „Aceasta se înfăptuiește prin iubirea lui Dumnezeu de către noi”⁷, însă trebuie exersată și perfecționată în cadrul ierarhiei. Scopul ierarhiei, spune teologul român comentând un fragment din scrierile areopagite, „este să ne deprindă în iubirea de Dumnezeu. Dumnezeu este iubire în Sine și izvor de iubire pentru noi. A crește în iubire e una cu a ne îndumnezei. De aici se desprinde foarte clar importanța pe care o dă Sfântul Dionisie ierarhiei în general și celei sacramentale (clerului), în special. Membrii acesteia din urmă au menirea primordială de la Dumnezeu de a ne ajuta astfel să sporim în iubire (și în îndumnezeire) nu numai vorbindu-ne despre ea, ci făcându-ne să o vedem realizată în ei, ca iubire față de Dumnezeu și de oameni.”⁸ Ei au puterea de a curăța, lumina și îndumnezei pe credincioși prin Tainele Bisericii în care lucrează în mod Personal Hristos în chip nevăzut prin mâna preotului care binecuvintează și prin cuvântul ierarhului care învață.

Îndumnezeirea este, așadar, scopul întregii ierarhii raționale (cerească și pământească) (IC III, 1; IB I, 3), iar realizarea ei este un act sinergic, divino-uman, adică realizabil prin participarea liberă a creaturilor personale la viața dumnezeiască necreată împărtășită în har din comuniunea interpersonală treimică. Acest fapt este scos în relief frecvent de autorul *Corpusului*, care, după ce arată cum s-a săvârșit mântuirea obiectivă a tuturor în Hristos, adaugă și condițiile ce țin de noi pentru însușirea ei la nivel subiectiv. Ea trece din stadiul virtual în cel actual „dacă și noi ne armonizăm cu El ca mădulare ale Trupului Lui (cf. I Cor. 12, 27) în aceeași viață întreagă și dumnezeiască și nu rămânem așa, nearmonizați, nici nealipiți și neconviețuitori cu mădularele Lui dumnezeiești și preasănătoase. (...) Trebuie să tindem și noi spre atotdumnezeiasca Lui viață după trup și prin asemănarea cu sfânta ei nepăcățuire, să alergăm spre o viețuire în întregime de chip dumnezeiesc. Căci așa ni se va dăruia și nouă comuniunea cu Cel Ce ne vom face asemenea.” (IB III, 12).

Sfânta Euharistie, afirmă teologul român, „e taina culminantă (...) pentru că ea ne face părtași a ceea ce pornește deplin spre a ni se împărtăși pe măsura noastră din dumnezeiasca obârșie. (...) Dumnezeu nu rămâne închis în Sine, ci a fost de la crearea lumii și este veșnic prin ceea ce comunică obârșia de putere, de har, de lumină, de fericire a ceea ce nu este El prin ființă.”⁹

⁶ *Ibidem*, p. 235-236.

⁷ *Ibidem*, nota 50, p. 122.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, nota 69, p. 124.

Această viziune liturgică a urcuşului făpturilor spre Dumnezeu, concluzionează Părintele Dumitru Stăniloae, „ne arată încă o dată pe Dionisie radical deosebit de panteismul neoplatonic. O esență netrascendentă nu poate avea caracterul unui mister care nu poate fi niciodată cuprins. Și ea nu poate reprezenta izvorul sfințeniei în care trebuie să progreseze toate înaintând spre ea.”¹⁰

Acuza că prin aceasta s-ar sugera comunicarea unei esențe divine, ca în panteismul neoplatonic, este nefondată, fiindcă Sfântul Dionisie numește pe Dumnezeu direct, *creatorul simboalelor* (IB, III) și precizează că nu toți se readună în El deși se împărtășesc real cu El. „Lumea nu e considerată de [autorul scrierilor areopagitice *n.n.*] ca fiind din esența lui Dumnezeu. Așa cum la Cina cea de Taină Iuda, care nu s-a împărtășit cu vrednicie de Trupul și Sângele lui Hristos, s-a despărțit de El, la fel se depărtează de El cei ce fac la fel în orice timp sau cei ce pur și simplu nu vor să se împărtășească de El prin *simboalele* de pâine și de vin ale Trupului și Sângelui Lui. La fel, nu ar putea vorbi Dionisie de o *îndumnezeire* a unora sau nu le-ar da unora titlul de *dumnezeiești*, dacă toate ar emana și s-ar întoarce în El în baza unei legi uniforme.”¹¹

e) Remarcând în scrierile areopagitice afirmarea faptului că întreaga făptură are capacitatea de a fi deiformă (DN IX, 10), Părintele Stăniloae menționează și în ce constă creșterea ei spirituală prin *participarea la puterile dumnezeiești*: Făpturile „sunt nu numai subiecte ale existenței și puterilor create din nimic, ci și ale puterilor dumnezeiești, care le susțin pe primele. Deosebirea lor de Dumnezeu e că Dumnezeu le are prin ființă, pe când ele le primesc ca raze de la Dumnezeu. Ele nu sunt prin aceasta nici una cu Dumnezeu, nici separate de El. Nu e nici panteism, nici separatism între lume și Dumnezeu. Dumnezeu e deosebit de creaturi prin ființă, sau prin faptul că El e mai presus de ființa sau de existența (ουσία, de la εἶναι) creaturilor, pe care ele o au de la El drept cauză, pe când El o are necauzată și cauzatoare. În această calitate Dumnezeu ca ființă este neparticipabil.”¹²

Partea a II-a a tezei sondează teologia areopagitică din prisma originalității sale ca fundament al autenticității scrierilor areopagitice, în viziunea Părintelui Dumitru Stăniloae.

Capitolul I prezintă raportul dintre Dumnezeu și creație așa cum se desprinde el din conținutul *Corpusului*. Cu acest prilej am enumerat câteva dintre elementele definitorii ale gândirii dionisiene, anume: personalismul teologiei sale; caracterul treimic al lui Dumnezeu Creatorul și Proniatorul făpturii; originea mistică (experiențială) a numirilor dumnezeiești; aspectul unitar al creației; Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu întrupat – revelația deplină; și transfigurarea creației ca o consecință a îndumnezeirii firii omenești în Hristos.

¹⁰ *Ibidem*, nota 3, p. 62-63.

¹¹ *Ibidem*, nota 72, p. 125.

¹² *Ibidem*, nota 254, p. 244.

Spre deosebire de doctrina Principiului suprem – Unul din filosofia neoplatonică, Sfântul Dionisie afirmă unitatea Dumnezeirii nu ca pe ceva abstract, ci în Treimea Persoanelor dumnezeiești. „Prin Dumnezeirea întreagă, autorul înțelege nu ființa în Sine a lui Dumnezeu, ci ființa purtată de Cele trei Ipostasuri. Dionisie nu gândește la Dumnezeu ca la o unitate uniformă, ci ca la Dumnezeu Cel în Treime (DN II, 1)”¹³.

Pentru autorul *Corpusului*, observă teologul român, Dumnezeu „este izvor neînceput și începător de bunătate și de lumină și de aceea nu poate să nu fie Persoană.”¹⁴ Faptul că face lumea din bunătate „Îl arată ca interpersonal din veci. Căci bunătatea nu poate fi decât a persoanei și nu se poate adresa decât altei persoane.”¹⁵ Dumnezeu, ca Treime de Persoane este izvorul vieții și al bunății. Relația Sa de bunăvoie cu creația nu este pentru Sine o necesitate și nici nu o impune apelând la constrângere. Ea este, însă, fundamentală pentru progresul creaturilor conștiente, ajutându-le să dobândească, prin har, din stabilitatea dumnezeiască nepasivă pe care o are în mod ființial fără a o fi dobândit printr-un progres temporal.”¹⁶ Creaturile conștiente trăiesc această întărire în virtute ca pe un act comunal, nu mecanic sau magic.

Comentând prologul *Ierarhiei cerești* în care autorul *Corpusului* ilustrează coborârea lui Dumnezeu la făptura Sa, Părintele Stăniloae enumeră trăsăturile de bază ale Persoanelor dumnezeiești așa cum sunt percepute de noi ca fapte și arată semnificația lor: „Persoana, ca supremul izvor al luminii, e Tatăl, iar lumina cea mai deplină care vine din El la noi este Fiul Lui. Fiul vine ca lumină deplină dumnezeiască la noi cu toate razele luminoase ce se răspândesc din El. Tot ce ne dă Dumnezeu, în toate gradele și formele, e lumină, e sens, e bunătate. Și toate luminările ne vin de la Tatăl prin Fiul sau de la comuniunea dumnezeiască personală, și de la aceea iubitoare. Numai legătura cu acest Dumnezeu personal ne scoate din întuneric.”¹⁷

Cel mai mult ne-a confirmat caracterul personal al lui Dumnezeu și menirea la care suntem chemați – de a ne asemana ca persoane sfințite cu El, Cel Sfânt prin Sine – întruparea Fiului lui Dumnezeu. Ea este o taină de nepătruns, dar și revelația supremă. Prin Întrupare „L-am cunoscut astfel ca Subiect între noi pe Unul din Subiectele Treimii și prin Acesta ne-a venit în maximă apropiere Sfânta Treime, dar prin perdelele simboalelor umane, care și ele sunt moduri ale iubirii Lui de oameni.”¹⁸

Comuniunea Dumnezeiesc-omenească a Fiului lui Dumnezeu făcut om ne împărtășește conștiința că Dumnezeu a pus în întreaga creație pecetea iubirii și bunății Sale, dar și taina că

¹³ *Ibidem*, nota 149, p. 231.

¹⁴ *Ibidem*, nota 3, p. 63.

¹⁵ *Ibidem*, nota 125, 229.

¹⁶ *Ibidem*, nota 276, p. 283.

¹⁷ *Ibidem*, nota 1 c, p. 62.

¹⁸ *Ibidem*, nota 135, p. 230.

universul creat este plin de fapte capabile de comunicare și relații personale pline de sens. „Chiar «mințile cerești» sau duhurile îngerești ne sunt descoperite de marea lumină a lui Dumnezeu Cuvântul. Dacă Dumnezeu nu e existență personală, dacă nu e Tată care are un Fiul iubit și iubitor, nu pot exista nici «mințile îngerești» personale, care să voiască să-L cunoască și să-L iubească, pentru că și ele sunt înzestrate cu capacitatea conștiinței iubitoare. Dar, ajutați și de îngeri, noi urcăm prin lumina dumnezeiască aflată și în ei, spre lumina simplă începătoare și fără de început a lui Dumnezeu, dar fără să ne contopim cu El.”¹⁹

Sfântul Dionisie afirmă că, de fapt, sfințenia este și scopul la care trebuie să tindă ierarhiile personale create: „Ținta comună a întregii ierarhii este iubirea sau apropierea de Dumnezeu și de cele dumnezeiești, produsă prin sfințire în chip dumnezeiesc și unitar” (*IB* I, 3).

Chiar și legile puse de Dumnezeu în lume, precum și obiectele create de El (făpturile nepersonale) sunt elemente care au rolul de a ne invita la practicarea iubirii unii față de alții și la dobândirea iubirii de Dumnezeu, deci la o raportare personală unii față de alții. Conștientizând că lumea ne este dăruită de Dumnezeu pentru sporirea legăturilor personale fericite între oameni ne dăm „seama că Dumnezeu e o ființă iubitoare, că n-are nimic de obiect în El, că nu e întru nimic supus unor legi, pe când omul e pe de o parte liber, pe de alta supus unor legi care îi arată că nu e prin sine, (...) legi, ca o condiție a afirmării iubirii.”²⁰ Există aici o reciprocitate: oamenii pot „iubi liber pe Dumnezeu ca Creator și Dumnezeu Se poate face și om, pentru a întări iubirea lor față de Sine și între ei prin unirea Sa ca Subiect suprem iubitor cu ei. Aceasta arată însă că și umanitatea poate fi ridicată la treapta unei subiectivități care depășește toate legile impuse omului ca obiect creat.”²¹

O deosebire fundamentală a teologiei areopagitice față de gândirea religioasă a filosofilor păgâni este iubirea extatică pe care o arată Dumnezeu față de creația Sa. „Dumnezeu e eros și iubire, ca Cel Ce creează și susține, iar îndrăgit și iubit ca Cel Ce atrage cele create spre El, arătându-Se frumos și bun. Prin prima numire Se mișcă în Sine în iubirea fără început și sfârșit, prin a doua mișcă cele create, întorcându-le spre Sine.”²²

Sfântul Dionisie are o înțelegere foarte profundă despre existența creației. El vede în însuși faptul existenței făpturilor o tindere universală a lor spre Dumnezeu ca spre Cel bun și frumos. Aceasta dovedește dependența creației de Dumnezeu, căci nu pot fi în afara Lui, dar și că, „fiind în El, sunt într-un fel printr-o putere mai presus de a lor, deci într-un mod mai presus de ființă. Nu e nimic fără să-și aibă ultima susținere în Cel mai presus de ființă și fără să

¹⁹ *Ibidem*, nota 3, p. 62.

²⁰ *Ibidem*, nota 133, p. 230.

²¹ *Ibidem*, nota 133, p. 230.

²² *Ibidem*, nota 184, p. 235.

participe la această calitate a Lui.”²³ Această unitate de origine a creației îi dă un caracter unitar și conferă o solidaritate internă fapturilor, unora în mod conștient, altora prin firea lor, fără să-și dea seama. „Din pricina aceasta se susțin toate, căci în această susținere reciprocă se manifestă puterea susținătoare a Binelui în care sunt.”²⁴ Ca bunătatea însăși, Dumnezeu „le iubește pe toate, le atrage pe toate, le desăvârșește pe toate” în mod dezinteresat, potrivit voinței lor. Pe cele care I se opun le menține doar în existență și le împărtășește de darurile Sale temporar până la vremea Judecării, când are loc împlinirea voii lor.

Scrierile areopagitice sunt adevărate tratate mistagogice ce evidențiază sensurile profunde ale cultului și ale învățăturilor teologice creștine. Prin relevarea acestor semnificații dumnezeiești autorul *Corpusului* respinge indirect concepțiile filosofice de sorginte păgână ale timpului său: panteismul, dualismul maniheic și spiritualitatea abstractă a filosofiei păgâne. O afirmație rezumativă a concepției sale despre Dumnezeu și lume ar putea fi cu siguranță aceasta: „Dumnezeu n-a făcut lumea ca să o țină despărțită sau să o topească în Sine, ci ca s-o transfigureze.”²⁵

Astfel, o implicație majoră a întrupării lui Hristos este cea a spiritualizării materiei și a lumii materiale în general. Materia, spune Sfântul Dionisie, este „existența simplă” (DN IV, 26), inferioară existențelor biologice, raționale sau inteligibile (minților cerești). Totuși, această inferioritate calitativă nu o poziționează în categoria răului, nu o identifică a fi sursa acestuia (DN IV, 28), cum eronat învățau filosofii păgâne. În economia creației, materia își are valoarea ei: „fără ea, spune Sfântul Dionisie, n-ar exista trupurile, prin care se experiază tot mai mult formele vieții spirituale”²⁶

Comentând aceste aspecte, Părintele Dumitru Stăniloae afirmă: „și ea [materia] face parte din lume, în care este o raționalitate și o frumusețe.”²⁷ „Dumnezeu Însuși a adus[-o] la ființă (...) întinsă în spațiu, capabilă să fie organizată în multe forme (...) [și] vrea să Se arate și prin ele, dându-le prin aceasta o frumusețe, o ordine, o capacitate de a se transfigura ca mediu al lucrărilor dumnezeiești.”²⁸

Fiind supusă de Dumnezeu omului și dependentă într-o oarecare măsură de traseul duhovnicesc al acestui stăpân, materia își revelează profunzimile doar prin el și pentru el. Atunci când omul rupe prin neascultare legătura cu Sursa vieții – comuniunea interpersonală Treimică –, întunecându-i-se mintea, „introduce” prin această percepție deformată și în materie răul.²⁹ Omul

²³ *Ibidem*, nota 181, p. 235.

²⁴ *Ibidem*, nota 181, p. 235.

²⁵ *Ibidem*, nota 89, p. 128.

²⁶ *Ibidem*, nota 229, p. 240.

²⁷ *Ibidem*, nota 193, p. 237-238.

²⁸ *Ibidem*, nota 47, p. 121.

²⁹ DN IV, 28: „nu din materie vine răul în suflete, ci dintr-o mișcare neregulată și greșită.”

păcătos răsfrânge asupra lumii înconjurătoare dispoziția sa sufletească, întunecând-o, dar fără să o facă total rea. Ea devine stricăcioasă pentru că nu poate să susțină o existență ce se opune lui Dumnezeu, Creatorul lumii. E un blestem pe care îl resimte cel ce, izolându-se de Dumnezeu, vrea să-și desfășoare existența folosind în mod pătimăș și egoist cele create de El. Coruptibilitatea materiei este o consecință a păcatului, la fel ca și opacitatea ei.³⁰ La început, Dumnezeu a creat-o prin cuvintele: „Să fie lumină!” (*Facere* 1, 3), dar această lumină creată și raționalitatea ei poate fi sesizată deplin doar de omul purtător de Dumnezeu, teo- sau photofor.

Legat de acest aspect, Părintele Stăniloae remarcă: „având în vedere că omul va slăbi legătura cu Dumnezeu și se va apleca mai mult spre acest mediu, Dumnezeu a pus în ea și posibilitatea de-a deveni opacă și totodată supusă legilor care o fac necesară hranei omului și coruptibilă. Dar prin aceasta materia nu devine cu totul rea. Ea a rămas folositoare vieții omului și poate câștiga o transparență tot mai mare pentru oamenii curați. În viața viitoare ea va fi, pentru cei apropiați deplin de Dumnezeu, cu totul luminoasă.”³¹

Autorul *Corpusului* subliniază în numeroase ocazii valoarea specială a materiei, fie atunci când prezintă treptele creației materiale ca fiind făpturi ale lui Dumnezeu interdependente, fie când îi arată caracterul de suport secundar al existenței biologice (după Dumnezeu) sau când afirmă convingător învierea din morți a oamenilor, cu trup și suflet. El se arată inovator pentru timpul când a trăit și față de contemporanii săi care considerau materia o existență informă și pasivă. Reluând aceste aspecte, în scoliile sale, Părintele Dumitru Stăniloae, aduce numeroase contribuții originale ce pot constitui temeuri teologice pentru prețuirea lumii ca dar de la Dumnezeu.

Urmând Sfântului Dionisie, care afirmase legătura „ontologică” între trup și suflet (ca două realități ce compun o singură fire – omenească), teologul român evidențiază legătura profundă între acestea și finalitatea spirituală pentru care a fost adusă la existență materia: „Cea mai înaltă formă de organizare o primește materia în trupul omenesc, devenită în el cea mai intimă spiritului. În ochii omului, materia a devenit mijloc de comunicare a înțeleșurilor spiritului din ele. Dar spiritul omului stă într-o legătură cu îngerul ca spirit pur și cu Dumnezeu ca Spiritul suprem cuprinzător în forma unității necompuse a tuturor înțeleșurilor și puterilor de supremă eficiență în tot cosmosul. Materia n-a fost făcută fără nici un rost. Ea e făcută ca mijloc de revelare a spiritului divin în mod indirect, dar în mod mai intim și al spiritului uman. Omul a primit cinstea deosebită de a da materiei sensuri și funcții spirituale, de a o spiritualiza, de a o face să se transfigureze deplin, în Dumnezeu, prin el.”³²

Aprofundând această corespondență dintre cele materiale și cele spirituale, dintre

³⁰ *Ibidem*, nota 282, p. 284-285.

³¹ *Ibidem*, nota 193, p. 237-238.

³² *Ibidem*.

realitatea creată și cea necreată, teologul român notează capacitatea materiei de a primi întipărite în ea nu doar producțiile cognitive ale ființelor spirituale, ci și pe realitățile duhovnicești înseși (suflete, îngeri, Dumnezeu)³³. Aceasta se datorează faptului că ea este creația lui Dumnezeu – Realitatea Spirituală și Personală supremă, care creând-o o face aptă să primească lucrările Sale dumnezeiești și ale ființelor spirituale, iar la „plinirea vremii” (*Galateni* 4, 4) pe Însuși Fiul lui Dumnezeu prin Întrupare.³⁴

Capitolul al II-lea reflectă tocmai acest adevăr al teologiei dionisiene: identitatea dintre existență și bine. Ierarhia cerească reprezintă amprenta nevăzută a bunătății lui Dumnezeu, iar cea bisericească este condiția necesară a îmbunătățirii duhovnicești a membrilor Bisericii. În ambele lucrează nevăzut Hristos în calitate de Mântuitor și țintă a lor. În pofida răului ca accident corolar libertății ființelor raționale, universul dionisian reflectă o dimensiune pozitivă, treptele creației văzute și nevăzute manifestând un caracter unitar.

În capitolul al III-lea am expus și analizat influențele pe care teologia apofatică dionisiană le-au generat asupra gândirii Părintelui Dumitru Stăniloae, precum și felul ingenios al teologului român de a prezenta teologia afirmativă și pe cea negativă relevându-i dinamica raportului și caracterul experiențial. Dinamismul și transparența cunoașterii lui Dumnezeu de către fapte arată atât posibilitatea fapturii de a avea acces la theognosie, cât și caracterul Personal și necreat al lui Dumnezeu, ce scapă conceptualizării gratuite de tip silogistic.

Caracterul simbolic al creației, tema capitolului al IV-lea, vine ca o completare la acest aspect, evidențiind pe de o parte nejustificarea unei spiritualizări excesive a creației, de tip gnostic, cât și materialismul lipsit de spiritualitate de tip epicureic sau scientist.

Sfântul Dionisie arată cu deosebită preocupare că și în lumea materială există diferite trepte de existență, într-o ierarhie tot mai ascendentă, deci tot mai aptă pentru a reda ca într-o oglindă raționalitatea Spiritului Suprem (*IB* I, 2)³⁵. În general el exprimă credința că nu doar materiile din cadrul Sfintelor Taine au menirea de a deveni transmițătoare ale sfințeniei și cunoașterii lui Dumnezeu, ci întreaga creație este „gândită”³⁶ de Dumnezeu să reprezinte, în stări ontologice deosebite, diferite revelații ale Divinului în lume. Această corespondență este susținută de faptul că Dumnezeu a imprimat întreaga făptură de raționalitate, susținând la toate nivelurile progresul în cunoaștere și întărirea în existență. În acest sens, fiecare treaptă superioară reprezintă pentru cea egală sau imediat inferioară un simbol, un chip al divinului adaptat nivelului de înțelegere al receptorului, prin care acesta din urmă dobândește o mai înaltă cunoaștere a măreției tainei lui Dumnezeu, însoțită, în mod paradoxal, de un mai deplin sens și o

³³ *Ibidem*, nota 5, p. 63.

³⁴ *Ibidem*, nota 6, p. 64.

³⁵ „Unul este Cel pe care îl doresc toți cei asemănători lui Dumnezeu, dar nu se împărtășesc în mod unitar de Cel Ce e Același și Unul, ci precum împarte fiecăruia cumpăna judecății dumnezeiești.”

³⁶ *Ibidem*, nota 286, p. 285.

mai actuală putere în existență.

În cazul ambilor teologi, suprema dovadă a valorii creației, în general, și a lumii materiale, în special, pentru Dumnezeu o reprezintă Întruparea Cuvântului. Sfântul Dionisie îi subliniază ineditul, iar Părintele Stăniloae caracterul de taină și revelator. „Aici se pune în relief taina unirii firii omenești – inclusiv a trupului ei – cu Ipostasul dumnezeiesc al lui Iisus Hristos. E o taină de neînțeles.”³⁷ „Dumnezeu Cuvântul a făcut firea omenească mediu capabil de cuprindere a universului întreg, pentru că ea e mijlocul creației, având o relație conștientă cu îngerii prin spirit și cu ordinea materială. Dumnezeu Cuvântul poate uni prin firea omenească toată creația în Sine, o poate îndumnezei întreagă.”³⁸

Teologul român evidențiază totodată și caracterul personal pe care îl ia forma organizată a materiei în trupul omenesc, precum și rolul ei de sacrament sau mijloc prin care se împărtășește umanității sfințenia din Trupul lui Hristos: „prin Trupul înviat al lui Hristos și prin Duhul Sfânt Care din El se comunică în Taine credincioșilor, întărind spiritul lor, materia devine un mediu de întâlnire cu Dumnezeu și cosmosul întreg înaintează spre transfigurare și desăvârșire în viața viitoare (căreia minunile îi sunt o anticipare).”³⁹

În **Partea a III-a** am tratat mai punctual diferitele aspecte prin care Părintele Dumitru Stăniloae a contribuit la valorificarea scrierilor areopagitice.

Capitolul I cuprinde o abordare cronologică a influențelor dionisiene în opera teologului român conturate, mai concret, prin expunerea sintetică a viziunii sale despre prezența lui Dumnezeu în creație.

Creația, în interpretarea sa fundamentată pe cosmologia dionisiană, nu e înțeleasă ca un obiect exterior lui Dumnezeu, perceput la rândul Său ca un obiect. Dimpotrivă, se afirmă răspicat faptul că Dumnezeu creează lumea în Sine, din bunătate (*DN* IV, 1), printr-o manifestare a energiei Sale spirituale, fără ca prin această ieșire voită creatoare să se producă o confuzie panteistă între El și creație. „Dumnezeu e neseplat de lume și lumea neseplată de El, dar El este cauza necondiționată a lumii”⁴⁰

Cu alte cuvinte, când ne gândim la Dumnezeu trebuie să evităm ideea că Dumnezeu are o viață izolată, că trăiește numai în Sine, precum și pe aceea că El ar avea lipsă de ceva atunci când creează. Dumnezeu fiind mai presus de existență în comuniunea desăvârșită trinitară, El a hotărât din veșnicie să Își reverse dragostea în afara ființei Sale, adică la nivelul unor existențe pe care le creează din ne-ființă. De aceea, pe bună dreptate se poate spune că „primul act al lui Dumnezeu față de lume, care poate fi socotit și baza tuturor celorlalte acte și a Revelației Sale în continuare,

³⁷ *Ibidem*, nota 163, p. 233.

³⁸ *Ibidem*, nota 164, p. 233.

³⁹ *Ibidem*, nota 282, p. 284.

⁴⁰ Dumitru Stăniloae, *Revelația prin acte, cuvinte și imagini*, „Ortodoxia”, nr. 3 (1968), p. 352. Vezi și *DN* II, 3.

e creația⁴¹.

Teologia creației dionisiene afirmă că nu suntem aici la întâmplare, ci pentru că am fost creați de Dumnezeu cu un scop. Toate faptele au o organizare după principiul ierarhic și reprezintă „o sfințită rânduială și știință și lucrare asemănătoare, pe cât e cu putință, modelului dumnezeiesc, înălțată spre imitarea lui Dumnezeu prin luminările date ei de la Dumnezeu pe măsura ei.” (IC III, 1). Aceasta întrucât, Dumnezeu este personal, un Creator viu, care Se manifestă pe Sine în puterea bunătății și a dragostei.

Capitolul al II-lea evidențiază contribuția Părintelui Dumitru Stăniloae la înțelegerea autentică a scrierilor areopagite, precum și aportul său ca traducător și exeget la ameliorarea vocabularului dionisian pentru limba română.

Rezumând cele afirmate până acum, pot spune că aportul teologului român la valorificarea scrierilor areopagite a fost unul major, deosebit de semnificativ prin redescoperirea caracterului practic al conținuturilor dogmatice cuprinse în ele, esențial prin evidențierea interiorității cosmosului în Dumnezeu, a persoanelor create în comuniunea Sfintei Treimi și a minții credinciosului în altarul inimii luminate de erosul dumnezeiesc. Varietatea temelor abordate și creativitatea debordantă în modul ortodox de prezentare a lor fac din demersul Părintelui Stăniloae o ușă deschisă tuturor către redescoperirea firescului de a teologhisi cu gândul la cel căruia i se comunică și cu autoritatea dobândită din experiența credinței.

⁴¹ *Ibidem*, p. 350.

CONCLUZII

În pofida rezervelor privind autenticitatea lor, mai mult sau mai puțin semnificative, scrierile areopagitice s-au bucurat de o prețuire susținută în spațiul creștin ortodox, bazată în principal pe tradiția Sfinților Părinți care le-au comentat și recomandat cu deosebit respect și interes, impresionați de conținutul lor teologic și de varietatea temelor abordate, unele dintre ele inedite. Este adevărat că Sfinții Părinți nu au exprimat dubii cu privire la identitatea autorului acestor scrieri, însă din comentariile care ni s-au păstrat de la aceștia înțelegem că prestigiul scrierilor areopagitice ținea mai mult de ortodoxia învățăturii lor și doar în plan secund se datora demnității apostolice a presupusului lor autor.

Ca și în cazul traducerii și adnotării și a altor opere patristice, mobilul principal al atenției pe care Părintele Stăniloae o acordă scrierilor areopagitice este unul profund spiritual, acela de a promova prezența și lucrarea reală a lui Hristos și a Duhului Sfânt în toate prin crucea actualizată.⁴² De aceea, putem afirma că pentru teologul român scrierile patristice selectate de-a lungul vieții în vederea traducerii reprezintă mai mult un suport, o sursă autorizată, dar cu rol secundar față de mesajul unitar pe care îl transmit și pe care Părintele Stăniloae a dorit să îl redescopere omului de azi: dobândirea mântuirii.⁴³ Ele sunt un izvor nesecat de inspirație pentru teolog, dar și un „nor de mărturii” (*Evrei* 12, 1) autentice care confirmă ortodoxia credinței creștine și posibilitatea însușirii acestui mod de viață de către fiecare om.

Din acest motiv, chiar dacă este evidentă preferința Părintelui Stăniloae pentru anumiți Părinți ai Bisericii, precum Sfinții: Grigorie Palama, Maxim Mărturisitorul, Grigorie Teologul, Chiril al Alexandriei, Dionisie Areopagitul și Grigorie de Nyssa, preocuparea sa principală este constant aceea de a evidenția realitatea și, deci importanța, lucrării și prezenței personale a lui Dumnezeu în lume, în general, și în viața omului, în special. Înainte de a fi o cercetare științifică în sine, cu rol strict teoretic, teologia Părintelui Stăniloae, reflectată în comentariile la aceste traduceri patristice, este rodul unei cercetări centrate pe evidențierea valorii și accesibilității trăirii credinței creștine ortodoxe pentru omul de azi.⁴⁴

În conformitate cu scrierile Părinților greci, în cazul de față cu cele ale Sfântului Dionisie, Părintele Stăniloae identifică fundamentul creației în viața Sfintei Treimi: „Numai pentru că este prin Sine plenitudinea mai presus de orice determinare și devenire, de orice creștere și

⁴² Victor Botez, *Interviu cu Dumitru Stăniloae*, în „Revista de filosofie”, nr. 6 (1992), p. 554.

⁴³ Pr.Prof.Dr. Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. I, Ediția a II-a, E.I.B.M.B.O.R., București, 1996, p. 9.

⁴⁴ Această metodă de a face teologie este specific patristică. În *Introducerea la Ambigua*, (p. 38-39) Părintele Stăniloae remarcă: „Ca și alți Părinți, Sfântul Maxim nu a făcut teologie pentru teologie, ci pentru trebuințele Bisericii din timpul său.”

descreștere, Dumnezeu a putut crea o lume destinată împărtășirii de eternitatea Sa, înțeleasă ca plenitudine a comuniunii interpersonale. Căci alt rost nu ar avea crearea lumii. Iar o lume existentă prin ea ca o eternitate impersonală, care crește și descrește continuu într-un cerc închis, n-ar avea nici ea vreo rațiune și ar fi cu totul inexplicabilă.”⁴⁵

În actul creației Dumnezeu Își arată dragostea, iar omul Îi răspunde lui Dumnezeu în dragoste (*DN IV*, 12-14). În acord cu teologia areopagitică, teologul român susține că ființele personale create participă, în mod responsabil și conștient de sine, la formarea lumii și la înaintarea ei înspre desăvârșirea finală. Prin urmare, „omul este conlucrătorul lui Dumnezeu și continuatorul creației. Stăniloae atrage deseori atenția asupra caracterului paradoxal al relației dintre lume și om. Suntem în mod constant conștienți de unitatea și diversitatea omului și a relației sale cu întregul cosmos. Omul și lumea depind unul de altul în împlinirea destinului lor”⁴⁶, acela de a-și actualiza tot mai mult caracterul de simbol al luminii dumnezeiești.

Dacă în cazul lumii nevăzute această actualizare echivalează cu o tot mai profundă adâncire în cunoașterea lui Dumnezeu, în Biserică⁴⁷ treptele ierarhice urcă pe cei mai de jos și ele însele în trăirea tainelor lui Dumnezeu folosindu-se de mediarea simbolurilor văzute (Sfintelor Taine) și de propriul model de comuniune. În aceste două „forme” se află în chip nevăzut Însuși Hristos, Cuvântul întrupat al Tatălui, Cel Care reprezintă sursa sfințeniei și Omul îndumnezeit în gradul suprem. „Cunoașterea lui Dumnezeu – observă teologul român – este cunoașterea Lui ca taină, ca mister nemărginit și producător de sfințenie în cel ce se împărtășește de ea”⁴⁸. Tot așa, dar într-un grad redus se revelează și persoanele semenilor. „În împărtășirea comună de Hristos, credincioșii realizează și întăresc continuu nu numai comuniunea între ei, ci și cu Cel Unul, devenind una toți între ei și fiecare unificând pornirile sale într-o proprie unitate.”⁴⁹

Am redat aici o foarte mică parte din bogăția de idei și de semnificații pe care le-a redescoperit, actualizat și prezentat într-o formă ortodoxă și într-un comentariu original, Părintele Dumitru Stăniloae. Poate cea mai evidentă formă de valorificare a acestor scrieri o reprezintă însăși persoana sa, despre care Părintele Ion Bria afirma cu obiectivitate: „Consacrarea, iată tema vieții lui (...) Întreaga lui persoană vorbește de Dumnezeu – Mare teolog, el se sfiește de teologie. (...) Toată opera lui este o «mistagogie», muncă uriașă de elucidare a fundamentelor metafizice și teologice ale Ortodoxiei, de lărgire a viziunii asupra

⁴⁵ Pr.Prof.Dr. Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. I, Ediția a II-a, E.I.B.M.B.O.R., București, 1996, p. 124.

⁴⁶ Emil Bartoș, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae*, Editura Institutului Biblic „Emanuel”, Oradea, 1999, p. 179.

⁴⁷ Teologia deschiderii Bisericii față de lume constă în însăși manifestarea naturii dialogului divino-uman unit cu responsabilitatea umană ce decurge de aici. Sensul prezenței Bisericii în lume este acela al spiritualizării și transfigurării progresive a omului și a lumii. În viziunea dionisiană, lumea este destinată să devină Biserică.

⁴⁸ *Sfântul Dionisie Areopagitul – Opere complete și Scoliiile Sfântului Maxim Mărturisitorul...*, nota 45, p. 121.

⁴⁹ *Ibidem*, nota 64, p. 123.

lumii, de interpretare a viitorului omenirii.”⁵⁰

Felul distins în care a tradus scrierile areopagitice și comentariile profunde pe care le-a redactat cu fidelitate patristică față de adevărul viu al Bisericii, m-a făcut să cred adesea citind și recitind ediția apărută postum că între teologul român și Sfântul Dionisie s-a permanentizat în timp o comuniune plină de mister. Este ceea ce a afirmat într-un mod inspirat unul din discipolii săi, astăzi Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române: „Există o comuniune tainică între oamenii care gândesc la fel, deși mărturisesc pe Hristos în timpuri diferite. Ei realizează o comuniune peste timp, deci nu numai sincron, ci și diacronic.”⁵¹

⁵⁰ Pr.Prof.Dr. Ion Bria, *Spațiul îndumnezeirii. Eternizarea umanului în Dumnezeu în viziunea teologică a Părintelui Stăniloae*, „Ortodoxia”, an XLV, (1993), nr. 3-4, p 77-78.

⁵¹ I.P.S. Daniel Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, *Părintele Stăniloae – creator al unei sinteze neo-patristice în teologia ortodoxă contemporană*, în „Studii Teologice”, nr. 1 (2005), p. 149.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A) IZVOARE

a) biblice

- *** *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (E.I.B.M.B.O.R.), București, 1988.
- *** *Noul Testament*, versiune revizuită, redactată și comentată de Bartolomeu Valeriu Anania, E.I.B.M.B.O.R., București, 1993.
- *** *Novum Testamentum Latinae*, Nestle-Aland, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1998.
- *** *The Greek New Testament*, Fourth Revised Edition edited by Barbara Aland, Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini and Bruce M. Metzger, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1998.

b) patristice

- *** *Corpus Dionysiacum I. De divinis nominibus*, ed. B.R. Suchla (Patristische Texte und Studien 33), de Gruyter, Berlin-New York, 1990; *II. De coelesti hierarchia*, ed. G. Heil; *De ecclesiastica hierarchia. De mystica theologia. Epistulae*, ed. A.-M. Ritter (PTS 36), de Gruyter, Berlin-New York, 1991. În PTS 63, 2011.
- Denys l'Aréopagite, *Oeuvres*, traduites du grec, précédées d'une introduction par Mgr. I. Darboy, archeveque de Paris, A. Tralin ed., Paris, 1932.
- Idem, *La Hiérarchie céleste*, „Sources chrétiennes”, vol. 58 bis, introduction par René Roques, étude et texte critique par Gunther Heil; traduction et notes par Maurice de Gandillac, Paris, 1958.
- Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Ierarhia cerească, Ierarhia bisericască*, trad. Cicerone Iordăchescu, Editura Cartea Românească, Chișinău, 1932, 164 p.
- Idem, *Despre numele divine. Teologia Mistică*, trad. Cicerone Iordăchescu și Theofil Simenschy, Tipografia concesionară Alexandru Terek, Chișinău, 1936, LII + 128 p.
- Evagrius Scholasticus, *The Ecclesiastical History (Historia Ecclesiastica)*, translated with an introduction by Michael Whitbay, Liverpool University Press, Liverpool, 2000.
- Filocalia sfintelor nevoițe ale desăvârșirii, sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VII: Scrieri de: Nichifor din singurătate, Teolipt al Filadelfiei, Sfântul Grigorie Sinaitul, Sfântul Grigorie Palama, traducere din grecește, introduceri și note de Pr.Prof.Dr. Dumitru Stăniloae, E.I.B.M.B.O.R., București, 1977.
- Migne, J.P., *Patrologiae cursus completus: Series Graeca*, tomus III et IV, S. Dionysius Areopagita, Paris, 1857.
- Pidalion sau Cârma Corabiei Soborniceștii și Apostoliceștii Biserici a Ortodocșilor*, traducere din limba greacă de Î.P.S. Mitropolit Veniamin Costache, tipografia Sfintei Mănăstiri Neamțul, 1844.
- Sancti Dionysii Areopagitae, *Operum omnium quae extant, et commentariorum quibus illustrantur*, tomus primus, ed. Balthasar Corderii, Lutetiae Parisiorum, M. DC. XLIV [1644].
- Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateheze*, traducere din limba greacă și note de Preotul profesor Dumitru Fecioru, E.I.B.M.B.O.R., București, 2003.
- Sfântul Dionisie Areopagitul – *Opere complete și Scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere, introducere și note de Pr. Dumitru Stăniloae, ediție îngrijită de Constanța Costea, Editura Paideia, București, 1996.

Sfântul Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Epistolele*, trad. de pr. V. Răducă și pr. Gh. Drăgulin, Editura All, București, 1994.

Sfântul Grigorie Palama, *Opere complete*, vol. II, traducerea volumului, succinta introducere, notele și bibliografia au fost realizate de o echipa de traducatori alcătuită din: preotul Cristian Chivu, Adrian Tanasescu, Diaconul Cornel Coman, Caliopie Papacioc și Cristina-Costena Rogobete, Editura Gândul Aprins, București, 2013.

Sfântul Isaac Sirul "Cuvinte despre sfintele nevointe", în *Filocalia...*, vol. X: traducere, introducere și note de Pr.Prof.Dr. Dumitru Stăniloae, E.I.B.M.B.O.R., București, 1981.

Sfântul Ignatie Briancianinov, *Despre înșelare*, traducere din limba rusa de Cristea Florentina, Editura Egumenița, 2010.

Sfântul Ioan Damaschin, *Dogmatica*, traducere, introd. și note de Pr. Dumitru Fecioru, E.I.B.M.B.O.R., București, 2001.

Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia, cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii*, introducere, traducere și note de Pr.Prof.Dr. Dumitru Stăniloae, E.I.B.M.B.O.R., București, 2000.

Idem, *Ambigua*, traducere din limba greacă veche, introducere și note de Preotul Profesor Dumitru Stăniloae, E.I.B.M.B.O.R., București, 2006.

Idem, *Scrieri*. Partea a II-a, *Epistolele Sfântului Maxim Mărturisitorul despre cele două firi în Hristos și despre viața duhovnicească*, în trad. lui D. Stăniloae, P.S.B., vol. 81, E.I.B.M.B.O.R., București, 1990.

c) filosofice

Plotin, *Enneada I, 6, 1: Tratatul despre Frumos. Viața lui Plotin și ordinea scrierilor acestuia de Porfir*, ediție bilingvă, trad. de V. Rus, Editura Antaios, București, 2000.

Idem, *Enneade I-II*, Ediție bilingvă, trad. și comentarii de V. Rus, Al. Baumgarten, G. Chindea, Editura Iri, București, 2003.

Idem, *Opere*, 2 vol., traducere, lămuriri preliminare și note de Andrei Cornea, Editura Humanitas, București., (vol. I - 2002; vol. II - 2006).

Procli philosophi platonici. Opera et codd. ms. Biblioth. Reg. Parisiensis, text îngrijit de Victor Cousin, tomus I, editor: Excudebat J.M. Eberhart, Paris, 1820.

Proclos' Commentary on Plato's Parmenides, translated by Glenn R. Morrow, John M. Dillon, Princeton University Press, New Jersey, 1987 (Ediție revizuită în 1992).

Proclos, *On the Existence of Evils*, traducere și introducere de Jan Opsomer și Carlos Steel, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2003.

Idem, *Elemente de teologie*, trad. de A. Anghel, Editura Herald, București, 2007.

B) INSTRUMENTE DE LUCRU: MANUALE, DICȚIONARE, TRATATE UNIVERSITARE, ATLAȘ, ENCICLOPEDII

- ***, *The Acts of the Council of Chalcedon*, translated with an introduction and notes by Richard Price and Michael Gaddis, Translated Texts for Historians, Volume 45, Liverpool University Press, 2005.
- ***, *The Acts of the Council of Constantinople (with related texts on the Three Chapters Controversy)*, translated with an introduction and notes by Richard Price, Translated Texts for Historians, Volume 51, Liverpool University Press, 2005.
- ***, *Catalog of Syriac Manuscripts in the British Museum Acquired Since the Year 1838*, by W. Wright, LL.D., professor of arabic in the University of Cambridge, and late assistant keeper of the mss. in the British Museum, part II (Theology), London, 1871.
- *** *Dicționar biblic*, Editura Cartea creștină, Oradea, 1995.
- *** *Dictionnaire de Spiritualité*, Tome X, Beauchesne, Paris, 1980.
- *** *Enciclopedia Italiana Treccani*, 1931, *Herder'scher – Lexicon für Theologie de*

- l'année*, 1931.
- *** *Oxford Dictionary of the Christian Church*, ed. F. L. Cross, Oxford University Press, London, 1958.
- *** *The Book of the Saints of the Ethiopian Church*, a translation of the Ethiopic Synaxarium made by Sir E. A. Wallis Budge from the Manuscripts Oriental 660 and 661 in the British Museum, University Press, 1928.
- *** *Viețile Sfinților pe luna octombrie*, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1992.
- Andrutsos, Hristu, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe răsăritene*, Edit. Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1930.
- Anghelescu, Gheorghe F., *Părintele Dumitru Stăniloae, un urmaș vrednic al patristicii clasice (Bio-Bibliografie)*, Ediție revizuită, actualizată și întregită, Editura Enciclopedică, București, 2013.
- Bailly, A., *Dictionnaire grec-français*, édition revue par L. Sechan et P. Chantraine, Ed. Hachette, Paris, 2000.
- Balca, Diac.Prof.Dr. Nicolae, *Istoria Filosofiei Antice*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1982.
- Bria, Pr. Prof. Ion, *Dicționar de Teologie Ortodoxă, A-Z*, Ediția a-II-a, E.I.B.M.B.O.R., București, 1994.
- Bruce, F.F., *International Standard Bible Encyclopedia*, Gen. Ed. G.W. Bromiley, vol. 1. Grand Rapids, Eerdmans, 1979, s.v. „Acts of the Apostles”; H. Wayne House, *Chronological and Background Charts of the New Testament*, Grand Rapids, Zondervan, 1981.
- Coman, Pr. Prof. Ioan G., *Manual de Patrologie*, București, 1956.
- Didier, J., *Dictionnaire de la Philosophie*, Larousse, Paris, 1991.
- Fouille, Alfred, *Istoria filosofiei*, vol. I, trad. de P. Ardelean, Casa Editorială Odeon, București, 1998.
- Héfélé, Charles Joseph, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, tome II, livre XIII, Paris, 1908.
- Ică jr., Arhid. Ioan I., *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului – integrala comentariilor liturgice bizantine*, Editura Deisis, Sibiu, 2011.
- Ioja, Cristinel, *Dogmatică și dogmaști. Prolegomena, privind aprofundarea Teologiei Dogmatice Ortodoxe în România în a doua jumătate a sec. al XX-lea și începutul sec. al XXI-lea*, Editura Marineasa, Timișoara, 2008.
- Moreschini, Claudio, e Norelli, Enrico, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, vol. II - *De la Consiliul de la Niceea la începuturile Evului Mediu*, trad. de H. Stănciulescu, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Păcurariu, Pr.Prof.Univ.Dr. Mircea, *Dicționarul teologilor români*, Editura Univers enciclopedic, București, 1996.
- Voicu, Arhid.Prof.Dr. Constantin, *Patrologie*, vol. III, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2010.
- Wand, J.W.C, A, *History Of The Early Church To A.D. 500*, Routledge's collection, Taylor & Francis, London and New York, 2007.

C) CĂRȚI, STUDII, ARTICOLE GENERALE

- Anghelescu, Gheorghe F., *Patru întrebări pentru o nedreptate...*, în “Dreptatea”, XXII, seria a IV a, nr. 168, miercuri 29 august 1990.
- Idem, *Timp și dincolo de timp. Considerații din antropologia patristică clasică răsăriteană*, Editura Universității București, București, 1997.
- Armstrong, A.H., *Arhitectura universului inteligibil în filosofia lui Plotin*, trad. de A. Moldovan, Editura Galaxia Gutenberg, București, 2004.
- Idem, *The escape of the One*, in “Studia patristica”, nr. 13, 1973, pp. 77-89.

- Bartoș, Emil, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru Stăniloae*, Editura Institutului Biblic "Emanuel", Oradea, 1999.
- Black, Peter, „The Broken Wings of Eros: Christian Ethics And The Denial Of Desire”, în „Theological Studies”, No. 64 (2003), p. 106-126.
- Bria, Ion, *Spațiul îndumnezeirii. Eternizarea umanului în Dumnezeu în viziunea teologică a Părintelui Stăniloae*, „Ortodoxia”, an XLV, (1993), nr. 3-4
- Brock, Sebastian, *An Early Syriac Life of Maximus the Confessor*, în „Analecta Bollandiana”, tome 91 (1973), p. 299-346.
- Chițoiu, Dan, *Hierarchy and Participation Spirituality and Ideology in Byzantium*, în Revista Portuguesa de Filosofia, T. 64, Fasc. 1, Filosofia e Espiritualidade: O Contributo da Idade Média / Philosophy and Spirituality in the Middle Ages (Jan. - Mar., 2008), p. 499-510.
- Clément, Olivier, *Le Père Dumitru Stăniloae et le génie de l'Orthodoxie Roumaine*, în *Persoană și comuniune. Prinos de cinstire Părintelui Profesor Academician Dumitru Stăniloae la împlinirea a 90 de ani*, Editura și tiparul Arhiepiscopiei ortodoxe de Sibiu, Sibiu, 1993, p. 82-89.
- Cloșcă, Pr. drd. Ciprian Marius, *Apophysis și eros -paradigmă cognitivă în teologia mistică a Bisericii Ortodoxe*, în rev. „Theologos”, An I, Nr. 1-6, ianuarie-iunie, 2006, p. 294-333.
- Idem, *Apofatismul ortodox și nihilismul modern* (I), în rev. „Credința Ortodoxă”, Nr. 5, mai, An XI, 2001, Bacău, 2001; *Ibidem* (II), Idem, iunie, 2001.
- Drăgulin, Pr. Gh. I., *Sfântul Nicodim de la Tismana și curente religioase din veacul al XIV-lea*, în revista „Mitropolia Olteniei”, XXVIII (1976), Nr. 11-12, pp. 962-971.
- Idem, *Ieromonahul Dionisie Smeritul „Exiguus” sau „Cel Mic” (aprox.470- 550)*, în rev. „Studii Teologice”, XXXVII (1985), Nr. 7-8, p. 521-539.
- Idem, *Prefețele cuviosului Dionisie Smeritul sau Exiguul. Două epistole despre problemele datei Paștelui și elementele calculului calendaristic și pascal*, „Mitropolia Olteniei”, XXXIX, (1987), Nr. 1, p. 27-70.
- Diaconescu, Mihail, *Prelegeri de estetica Ortodoxiei*, vol. I, Editura Porto-Franco, Galați, 1996.
- Idem, *Despre postmodernism ca mizerie intelectuală și morală*, în rev. „Theologos”, Nr. 7-12, Iulie-Decembrie, Roman, 2006, pp. 320-421.
- Idem, *Dionisie Smeritul (Exiguus)* (I), în „Adevărul literar și artistic”, București, An III, Nr. 103, 9 februarie, 1992, p. 7 și 10; (II), Nr. 104, 16 februarie 1992, p. 8.
- Evdokimov, Paul, *Présence de L'Ésprit Saint dans la tradition orthodoxe*, Les Editions du Cerf, Paris, 1977.
- Idem, *Iubirea nebună a lui Dumnezeu*, trad. de T. Baconsky, Editura Anastasia, București, f.a.
- Idem, *Cunoașterea lui Dumnezeu*, trad. de pr. V. Răducă, Editura Christiana, București, 1995.
- Idem, *Ortodoxia*, trad. de Dr. Irineu Ioan Popa, E.I.B.M.B.O.R., București, 1996.
- Idem, *Vârstele vieții spirituale*, trad. de Pr. Prof. Ion Buga, ed. a II-a revăzută, Editura Christiana, București, 2003.
- Florensky, Pavel, *Stâlp și temelie a adevărului*, Editura Polirom, Iași, 1999.
- Florovsky, Fr. Georges, *Bible Church Tradition an Eastern Orthodox View*, Volume One in the Collected Works of Georges Florovsky, Nordland Publishing Company, Belmont, Massachusetts, 1972.
- Idem, *The Byzantine Ascetic and Spiritual Fathers*, cap. *Corpus Areopagiticum*, Büchervertriebsanstalt, Vaduz, Europa, 1987.
- Gilson, Etienne, and Langan, T., *Modern Philosophy. Descartes to Kant*, New York, Random House, 1963.

- Idem, *L'esprit de la philosophie medievale*, Vrin, Paris, 1989.
- Idem, *Filosofia Evului Mediu*, trad. de I. Stănescu, Editura Humanitas, București, 1995.
- Harrington, L. Michael, *Body and the Discursive in the Anthropology of Dionysius the Areopagite and His First Scholiast*, în „Studia Patristica”, vol. XLII, papers presented at the Fourteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford, 2003, edited by F. Young, M. Edwards and p. Parvis, Peeters Publishers, Leuven – Paris – Dudley, MA, 2006, p. 147-161.
- Hausherr, I., „Ignorance infinie”, în “Orientalia christiana Periodica”, nr. 2, 1936, p. 351-362.
- Ică jr., Diac. Ioan I., *Și totuși tradiția are dreptate. Note pe marginea interpretării Corpusului Areopagitic* – studiu introductiv la Andrew Louth, *Dionisie Areopagitul. O introducere*, traducere de Sebastian Moldovan, Editura Deisis, Sibiu, 1997.
- Ionescu, Nae, *Curs de metafizică*, Editura Humanitas, 1991.
- Idem, *Contemplație și creație. Iubirea instrument mistic de cunoaștere. Mistică și magie*, în vol. *Predania și un îndreptar Ortodox cu și despre Nae Ionescu teolog*, Editura Deisis, Sibiu, 2001.
- Isaac, Ierom., *Viața Cuviosului Paisie Aghioritul*, traducere din limba greacă de Ieroschim. Ștefan Nuțescu, Schitul Lacu – Sfântul Munte Athos, Editura Evanghelistos, București, 2005.
- Kenneth, Warren, *The Defense of Chalcedon in the 6th Century: The Doctrine of Hypostasis and Deification in the Christology of Leontius of Jerusalem*, teză de doctorat, Departamentul de Teologie, Universitatea Fordham, New York, 1986.
- King, Karen L., *What Is Gnosticism?*, Harvard University Press, 2005.
- Kierkegaard, Søren, *La maladie de la mort*, Œuvres complètes, vol. XVI, trad. de P.-H. Tisseau, Ed. de l'Orante, Paris, 1995.
- Leslie, John, *A neoplatonist's pantheism*, în “The Monist”, nr. 80 (2)/1997, p. 218-231.
- Lévy, Antoine *Le créé et l'incrée: Maxime le confesseur et Thomas d'Aquin: aux sources de la querelle palamienne*, Vrin, Paris, 2006.
- Lilla, Salvatore, *Dionigi l'Areopagita e il platonismo cristiano*, Editrice Morcelliana, Brescia, 2005.
- Libera, Alain de, *Cearța universalilor. De la Platon la sfârșitul Evului Mediu*, trad. de I. și M. Gyurcsik, Editura Amarcord, Timișoara, 1998.
- Lossky, Vladimir, *Essai sur la théologie mystique de L'Église d'Orient*, Paris, 1944.
- Idem, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, traducere, studiu introductiv și note de Pr.Dr. Vasile Răducă, Editura Anastasia, București, 1990.
- Idem, *Introducere în Teologia Ortodoxă*, trad. de Lidia și Remus Rus, Editura Enciclopedică, București, 1993.
- Louth, Andrew, *Maximus the Confessor, A Tradition of cosmic Theology: Denys the Areopagite*, Routledge, New York, 1996.
- Idem, *Saint John Damascene: Tradition and Originality in Byzantine Theology*, Oxford University Press, New York, 2004.
- Idem, *Deslușirea Tainei. Despre natura teologiei*, trad. de M. Neamțu, Editura Deisis, Sibiu, 1999.
- Marin, Constantin, *Existență și devenire la Aristotel*, în rev. “Studii de istorie a filosofiei universale”, Editura Academiei R.S.R, București, 1989.
- Idem, „Emanatism și extaz în Enneadele lui Plotin”, în “Analele Științifice ale Univ. Al. I. Cuza”, tomul XXXIX, 1- 2/1993, Editura Universității “Al. I. Cuza”, Iași, pp. 19- 24.
- Idem, *Teme și interpretări din filosofia antică și medievală*, în vol. (colectiv de autori) *Comunicare și asistență socială*, Editura Fundației Axis, Iași, 2001.
- Marion, Jean-Luc, *God without being. Hors-Texte*, translated by Thomas A. Charson, with a

- forward by David Tracy, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1995.
- Martin, Therese, *The Development of Winged Angels in Early Christian Art*, în revista *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie VII, Historia del Arte, t. 14, editor: UNED: Facultad de Geografia e Historia, Madrid, 2001, p. 11-29.
- Martzelos, George, *Orthodoxy and Heresy of the Anti-chalcedonians According to St. John Damascene*, în „ΘΕΟΛΟΓΙΑ”, vol. 75, n. 2 (2005).
- McGinn, Bernard, *Mystical Consciousness: A Modest Proposal*, în “Spiritus”, no. 8 (2008), The Johns Hopkins University Press, p. 44-63.
- McIntosh, Mark A., *Mystical Theology. The Integrity of Spirituality and Theology*, Blackwell Publishers Inc., Maiden – Massachusetts, 1998.
- Meijering, E. P., *God – Cosmos – History. Christian And Neo-Platonic Views On Divine Revelation*, în “Vigilliae Christianae”, Vol. 28, No. 4 (Dec., 1974), p. 248-276.
- Matsoukas, N. *Teologia dogmatică și simbolică*, vol. IV, *Tratat de demonologie*, trad. de C. Coman și Cristian-Emil Chivu, Editura Bizantină, București, 2002.
- Idem, *Istoria filosofiei bizantine*, trad. de Pr. C-tin Coman și N. Deciu, Editura Bizantină, București, 2011.
- Idem, *Teologia dogmatică și simbolică*, vol. II, *Expunerea credinței ortodoxe*, trad. de N. Deciu, Editura Bizantină, București, 2006.
- Mânza, Pr. I., *Viața Sfântului Dionisie Areopagitul*, (dactil., în bibl. Facult. de Teologie) București, 1900.
- Mârza, Pr. Melchisedek, *Viața și scrierile atribuite Sf. Dionisie Areopagitul*, teză de licență (dactil., în bibl. Facult. de Teologie), București, 1900.
- Merkur, Daniel, *Mystical moments and unitive thinking*, State University of New York Press - Suny Press, New York, 1999.
- Meyendorff, John, *Sfântul Grigorie Palama și mistica ortodoxă*, trad. de Angela Pagu, Editura Enciclopedică, București, 1995.
- Idem, *Teologia bizantină*, trad. de Alex. I.Stan, EIBMBOR, București, 1996.
- Idem, *Hristos în gândirea creștină răsăriteană*, trad. de N. Buga, E.I.B.M.B.O.R., București, 1997.
- Mladin, Nicolae, *Influența lui Dionisie Areopagitul asupra lui Juan de la Cruz*, teză de licență (dactil.), București, 1943.
- Moltmann, Jiirgen, *God in Creation: A New Theology of Creation and the Spirit of God*, trad. din germ. de M. Kohl, Fortress Press, Minneapolis, 1993.
- Mortley, Raoul, *From Word to Silence*, vol. II, *The way of negation, Christian and Greek*, Peter Hanstein Verlag, Bonn, 1986.
- Nellas, Panayotis, *Omul - animal îndumnezeit*, Ediția a-III-a, trad. de Ioan Ică jr. Editura Deisis, Sibiu, 2002.
- Nichols, Aidan, *Discovering Aquinas: An Introduction To His Life, Work, And Influence*, Wm. B. Eerdmans Publishing, Cambridge, 2003.
- Norocel, Epifanie, *Sfântul Eftimie, ultimul patriarh de Târnovo și legăturile lui cu Țările Românești*, în rev. “Biserica Ortodoxă Română”, Nr. LXXXIV (1966), 5-6, pp. 565-570.
- Osborne, Catherine, *Eros Unveiled. Plato and the God of Love*, Clarendon Press, Oxford, 1994.
- Parain, Brice, *Logosul platonician*, trad. de M. Jităreanu, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998.
- Pavel, Constantin C., *Introducere în gândirea Fericitului Augustin*, Editura Anastasia, București, 1998.
- Idem, *Problema răului la Fericitul Augustin*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1996.
- Pead Coughlin, Rebeca Ann, *Θεοπρῶτα and θεοπρία: Divine Activity in the Dionysius the Areopagite*, teză de doctorat, Dalhousie University, Halifax, Nova Scotia, 2006.

- Peers, Glenn, *Icons' Spirited Love*, în "Religion and the Arts", No. 13 (2009), Leiden, p. 218-247.
- Idem, *Subtle bodies. Representing angels in byzantium*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 2001.
- Pelikan, Jaroslav, *Fecioara Maria de-a lungul secolelor. Locul ei în istoria culturii*, traducere din engleză de Silvia Palade, Seria Religie, Editura Humanitas, București, 1998.
- Idem, *Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei*, vol. I: *Nașterea Tradiției Universale (100-600)*, traducere de Silvia Palade, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Perl, Eric D., *Theophany: The Neoplatonic Philosophy of Dionysius the Areopagite*, SUNY Series in Ancient Greek Philosophy, State University of New York Press, 2007.
- Perminov, V.I., *Cauzalitatea în filosofie și în știință*, traducere de Sorin Vieru, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- Phillips, John, *Order From Disorder. Proclus' Doctrine of Evil and its Roots in Ancient Platonism Studies in Platonism Neoplatonism and the Platonic Tradition*, Brill, Lieden - Boston, 2007.
- Pieper, Josef, *From Scholasticism: Personalities and Problems of Medieval Philosophy*, McGraw-Hill, New York, 1964.
- Polymnia, Athanassiadi, *Dreams, Theurgy and Freelance Divinisation - the Testimony of Iamblichus*, reprinted from "The Journal of Roman Studies", Vol. LXXXIII, 1993, p. 115-130.
- Price, Richard and Mary, Whitby, *Chalcedon in Context. Church Councils: 400-700*, Liverpool University Press, 2009.
- Rappe, Sara, *Reading Neoplatonism. Non-discursive Thinking in the Texts of Plotinus, Proclus, and Damascius*, Cambridge University Press, New York, 2000.
- Rist, John M., *Man, Soul and Body. Essays in Ancient Thought from Plato to Dionysius*, Variorum Collected Studies Series, Ashgate Publishing Limited, Vermont, 1996.
- Romanides, Fr. John, *Notes on the Palamite Controversy and Related Topics*, în "Greek Orthodox Review", nr. 6 (1960-1961) și nr. 9 (1963-1964).
- Roemer, Paul and Lamoreaux, John C., John of Scythopolis on Apollinarian Christology and the Pseudo-Areopagite's True Identity, în "Church History", Vol. 62, No. 4 (Dec., 1993), Cambridge University Press, p. 469-482.
- Rosan, Laurence Jay, *The Philosophy of Proclus. The Final Phase of Ancient Thought*, Cosmos Greek-American Printing Co, New York, 1949.
- Rose, Eugen (Pr. Serafim), *Nihilismul - o filosofie luciferică*, trad. de T. Petrache, Editura Egumenița, Galați, 2004.
- Russell, Norman, *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition*, Oxford Early Christian Studies, Oxford University Press, 2004.
- Sandu, Dan, Pr., *Un singur Dumnezeu*, teză de doctorat la Istoria Religiilor, coordonator: Prof.Dr. Remus Rus, Facultatea de Teologie din București, 2007.
- Savin, Ioan Gh., *Mistica și ascetica ortodoxă*, Tiparul Tipografiei Eparhiale, Sibiu, 1996.
- Shaw, Gregory, *Theurgy and the Soul: the Neoplatonism of Iamblichus*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1951.
- Schiavone, M., *Neoplatonismo e cristianesimo nello Pseudo-Dionigi*, Milano, 1963.
- Schindler, D. C., *The Redemption of Eros: Philosophical Reflections on Benedict XVI's First Encyclical*, în "Communio: International Catholic Review", nr. 33 (2006), p. 375-399.
- Schroeder, Frederic Maxwell, *Form and Transformation: A Study in the Philosophy of Plotinus*, McGill-Queen's University Press, 1992.
- Schwarz, Hans, *Creation, Creation in the Beginning (Creation ex nihilo)*, Wm. B. Eerdmans Publishing, Michigan-Cambridge, 2002.

- Semen, Pr. Petre, *Experiența umanului cu divinul după Sfânta Scriptură. Teologie biblică*, Editura Performantica, Iași, 2007.
- Sheridan, Julio César Lastra, *Un acercamiento a la noción de singularidad del ente en la filosofía de Dionisio Areopagita desde un análisis de la denominación 'Justicia' (Nombres divinos VIII 7-9)*, în „Actas de las VII Jornadas de Investigación en Filosofía para profesores, graduados y alumnos”, Departamento de Filosofía, Facultad de Humanidades y Ciencias de la Educación, Universidad Nacional de La Plata, 2008, p. 1-7.
- Sherwood, Polycarp, *The Earlier Ambigua of St. Maximus the Confessor and His Refutation of the Origenism*, Studia Anselmiana, Philosophica Theologica edita a professoribus Institute Pontificii S. Anselmi de Urbe, Fasciculus XXXVI, Roma, 1955.
- Siniossoglou, Niketas, *Plato Christianus: The Colonization of Plato and Identity Formation in Late Antiquity*, în Pascale Catherine Hummel (ed.), *Pseudologie: Études sur la fausseté dans la langue et dans la pensée*, Philologicum, Paris, 2010, p. 145-176.
- Sonek, Krzysztof, *Truth Beauty and Goodness in Biblical Narratives A Hermeneutical Study of Genesis 21: 1-21*, Beihefte Zur Zeitschrift Fur Die Alttestamentliche Wisse, Walter de Gruyter · Berlin · New York, 2009.
- Stan, Pr. Florin, *Cuvântul ΙΠΕΣΒΙΤΕΡΟΣ în concepția paulină și raportarea modernității la acesta*, în rev. „Studii Teologice”, Seria a II-a, Anul LVI, Nr. 1-2, Ianuarie-Iunie, 2004, pp. 201-220.
- Standaert, Nicolas, *The Composition of Place. Creating Space for an Encounter*, în „The Way”, No. 46/1 (January 2007), p. 7-20.
- Stăniloae, Pr.Prof.Dr. Dumitru, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1987.
- Idem, *Din istoria Isihasmului în ortodoxia română*, Editura Scripta, București, 1992.
- Idem, *Gânduri despre problema răului*, în *Ortodoxie și românism*, Tiparul Tipografiei Arhiepiscopale, Sibiu, 1939.
- Idem, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, ed. a-II-a, Editura Omniscope, Craiova, 1993.
- Idem, *Iisus Hristos - Lumina lumii și îndumnezeitorul omului*, Editura Anastasia, București, 1993.
- Idem, *Maica Domnului ca mijlocitoare*, în “Ortodoxia”, nr.1 (1952), p. 115.
- Idem, *Opera teologică a lui Nichifor Crainic*, în “Gândirea”, nr. 4 (1940), p. 264-276.
- Idem, *Reflexii despre spiritualitatea poporului român*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1992.
- Idem, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1992.
- Idem, *Spiritualitate și comuniune în liturgia ortodoxă*, Craiova, 1986.
- Idem, *Studii de teologie dogmatică ortodoxă*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1990.
- Idem, *Temeiurile teologice ale ierarhiei și ale sinodalității*, în “Studii Teologice”, nr. 3-4 (1970), p. 169.
- Idem, *Teologia dogmatică ortodoxă*, Ediția a II-a, E.I.B.M.B.O.R., București, 1996.
- Idem, *Trăirea lui Dumnezeu în Ortodoxie*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 2000.
- Idem, *Viața și învățătura Sf. Grigorie Palama*, Editura Scripta, București, 1993.
- Spidlik, Tomas, *Spiritualitatea Răsăritului creștin*, vol. II, Rugăciunea, trad. de diacon Ioan Ică Junior, Editura Deisis, Sibiu, 1998.
- Idem, *Spiritualitatea răsăritului creștin*, vol. I, *Manual sistematic*, ediția a II-a, trad. de Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2005.
- Sweeney, Leon, *Participations and the Structure of the Being in Proclus's Elements Theology*, în vol. *The Structure of Being: A Neoplatonic Approach* (coord. R. Baine Harris), Norfolk- Virginia, SUNY Press, 1981.
- Taylor, Alfred E., *Platonism and Its Influence*, Cooper Square Publishers, Inc., New York, 1963.

- Tăușan, Grigore, *Filosofia lui Plotin*, Editura Agora, Iași, 1993.
- Taylor, Alfred E., *Platonism and Its Influence*, Cooper Square Publishers Inc., New York, 1963.
- Telea, Marius, *Antropologia Sfinților Părinți capadocieni*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2001.
- Teoclit Dionisiatul, *Dialoguri la Athos*, vol. II: *Teologia rugăciunii minții*, Editura Deisis, Sibiu, 1994.
- Terezis, Christos; Olga Stavropoulou, *The pedagogic act as a personal relation in the Neoplatonic Proclus*, în „Phronimon”, vol. 8 (1) 2007.
- Théry, Gabriel, *Hilduin traducteur du Denys*, în *Études dionysiennes. Édition de sa traduction II*, J. Vrin, Paris, 1932.
- Thibon, Gustave, *Ignoranța înstelată*, trad. de I. Nastasia și M. Nastasia, Editura Humanitas, București, 2003.
- Tillich, Paul, *A History of Christian Thought: From Its Judaic and Hellenistic Origins to Existentialism*, trad. din germ. de Carl E. Braaten, publ. by Simon and Schuster, 1972.
- Thundberg, Lars, *Omul și cosmosul în viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul*, trad. de Remus Rus, E.I.B.M.B.O.R., București, 1999.
- Urs von Balthasar, Hans, *Das Scholienwerk des Johannes von Scythopolis*, în *Scholastik*, V (1940), nr. 1, p. 16-38; Beate Regina, *Die Überlieferung des Prologs des Johannes von Skythopolis zum griechischen Corpus Dionysiacum Areopagiticum*, *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, I. Philologisch-historische Klasse* 4 (1984), 176-188.
- Idem, *The Glory of the Lord. A Theological Aesthetics*, vol. II: *Studies in Theological Style: Clerical Styles*, T.&T. Clark, Edinburgh, 1984
- Verdenius, Willem Jacob, *Mimesis: Plato's Doctrine of Artistic Imitation and Its Meaning to Us*, cap. I, *Plato's Doctrine of artistic imitation*, New York, 1972.
- Vemette, J., *Secolul XX I va fi mistic sau nu va fi deloc*, trad. de C. Jinga, Editura Corint, București, 2003.
- Vlachos, Hierotheos Mitropolit de Napaftakos, *Persoana în tradiția ortodoxă*, trad. de prof. P. Bălan, Editura Buna-Vestire, Bacău, 2001.
- Viller, Marcel S.J., *La Spiritualité de premiers siècles chrétiens*, Paris, 1930.
- Vlăduță, Ioan, *Despre monofizism. Răspunsuri la 100 de întrebări*, Fundația Justin Pârvu, Petru Vodă, 2010.
- Vlăduțescu, Gh., *Deschideri către o posibilă ontologie: interpretări la presocratici*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
- Idem, *Aristotelismul ca filosofie a individualului*, Editura Paideia, București, 1997.
- Idem, *Ontologie și metafizică la greci*, Editura Paideia, București, 1998.
- Idem, *Teologie și metafizică în cultura Evului Mediu*, Editura Paideia, București, 2003.
- Völker, W., *Kontemplation und Extase bei Pseudo-Dionysius Areopagita*, Wiesbaden, 1958.
- Vulcănescu, Mircea, *Logos și eros*, Editura Paideia, București, 1991.
- Ware, Episcopul Kallistos, *Ortodoxia. Calea drepte credințe*, Editura Trinitas, Editura Moldovei și Bucovinei, Iași, 1993.
- Watts, Pauline Moffitt, *Nicolaus Cusanus*, Brill, Leiden, 1982. Waddington, Charles, *De la psychologie d'Aristote*, Oxford University, 1848.
- Walson, Rev. W.S., *An arabic version of The Epistle of Dionysius the Areopagite to Timothy*, in “American Journal of semitic language and literature”, 16/1899-1900, p. 225-241.
- Walter F. Otto, *Zei Greciei. Imaginea divinității în spiritualitatea greacă*, trad. de I. Snagoveanu-Spiegelberg, Editura Humanitas, București, 1995.
- Ware, Kallistos of Diokleia, Bishop, *The Jesus prayer in Saint Diadochus of Photice*, in

- Aksum-Thyatera, Festschrift to Archbishop Methodios, 1960.
- Wesche, Kenneth Warren, *The Defense of Chalcedon in the 6th Century: the Doctrine of "Hypostasis" and Deification in the Christology of Leontius of Jerusalem*, teză de doctorat, Fordham University, 1986.
- Whiston, William, *Three Tracts*, London, (fără editură), 1742.
- Whittaker, Thomas, *Neoplatonismul. Un studiu asupra istoriei elenismului*, trad. de Al. Anghel, Editura Herald, București, 2007.
- Yannaras, Christos, *Heidegger și Areopagitul*, trad. de N.Ș. Tanașoca, Editura Anastasia, București, 1996.
- Idem, *Persoană și eros*, trad. de Zenaida Luca, Editura Anastasia, 2000.
- Zisis, Theodore, Protopresbyter, *St. John of Damascus and the 'Orthodoxy' of the Non-Chalcedonians*, în "Gregorios Ho Palamas", no. 744 (September-October, 1992), p. 1133-1144.

D) CĂRȚI, STUDII, ARTICOLE SPECIALE

- *** *Denys l'Aréopagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du colloque international Paris, 21-24 septembre 1994*, ed. Ysabel de Andia, în "Études Augustiniennes", nr. 151, Parism, 1997.
- *** *Die Dionysius-Rezeption im Mittelalter, Internationales Kolloquium in Sofia vom 8. Bis 11. April 1999*, ed. T. Boiadjev, G. Kapriev, A. Speer, Brepols, 2000.
- Afonasin, Eugene, *Dionysius the Areopagite in the Context of Byzantine – Slavonic Literary Relations*.
- Anghelescu, Gheorghe F., *Statutul ontologic al numelor date lui Dumnezeu in "Numele divine" la Dionisie Areopagitul*, în "Mitropolia Olteniei", Anul LV, nr. 1-4 (2003), Craiova, p. 36-43.
- Apetrei, Ciprian Florin, Pr., *Teologia creației în gândirea Părintelui Dumitru Stăniloae și concepțiile cosmologice moderne*, teză de doctorat susținută la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca, coordonator științific: Pr. Prof. Univ. Dr. Ioan Ică, Cluj-Napoca, 2011.
- Arthur, Rosemary A., *Pseudo-Dionysius as Polemicist. The Development and Purpose of the Angelic Hierarchy in Sixth Century Syria*, Ashgate Publishing House, Aldershot (England), 2008.
- Idem, „Ps-Dionysius' Angelic Hierarchy and the Chaldaean Oracles”, în "Studia Patristica", vol. XLII, paper presented at the Fourteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford, 2003, edited by F. Young, M. Edwards and p. Parvis, Peeters Publishers, Leuven – Paris – Dudley, MA, p. 23-44.
- Bădiliță, Cristian, *Dumitru Stăniloae între patristică și ideologie*, traducere din franceză de Răzvan Ionescu, în volumul *Glafire. Nouă studii biblice și patristice*, Polirom, Iași, 2008.
- Bălan, Arhimandrit Ioanichie (Editor), *Omagiu memoriei Părintelui Dumitru Stăniloae*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1994.
- Bogdanović, Jelena, *Rethinking the Dionysian Legacy in Medieval Architecture. East and West*, în *Dionysius the Areopagite between Orthodoxy and Heresy*, edited by Filip Ivanović, Cambridge Scholars Publishing, 2011, p. 109-134.
- Bourceanu, Adrian-Claudiu, *Neoplatonismul în Corpusul Areopagitic*, teză de doctorat susținută sub coordonarea științifică a Acad. Gheorghe Vlăduțescu, Universitatea București – Facultatea de filosofie, 2006, 164 p.
- Botez, Victor, *Interviu cu Dumitru Stăniloae*, în „Revista de filosofie”, nr. 6 (1992).
- Brandão, Bernardo Guadalupe S. L., *Mística e Paidéia: O Pseudo-Dionísio Areopagita. (Mistic and Paideia: Dionysius the Pseudo Areopagite)*, în "Mirabilia", nr. 4, Ricardo da Costa (coord.), Jun-Dez 2005, 82-100.

- Bria, Ion, *The Creative Vision of D. Stăniloae. An introduction to his theological thought*, în „The Ecumenical Review”, vol. 33 (1981), issue 1
- Brote, Nicolae, *Taina unirii creatului cu necreatul: premisele mistagogice ale teoriei liturgice dionisiene*, teză de doctorat, Sibiu, 2007 (netipărită).
- Bucur, Bogdan G., *Dionysius Unities and Differentiations and the Exegesis of Biblical Theophanies*, p. 115-138.
- Idem, *The Theological Reception of Dionysian Apophatism in the Christian East And West: Thomas Aquinas and Gregory Palamas*, în “Downside Review” 125 (2007), p. 131-146.
- Bucescu, C-tin Emil, *Învățătura lui Dionisie Pseudo-Areopagitul despre cele două ierarhii*, teză de licență (dactil.), București, 1956.
- Bulhak, Emmanuel, *Authenticité des œuvres de Saint Denys l'Aréopagite Évêque d'Athènes et de Lutetia in Parisiis et sa réintégration sur le siège épiscopal*, Rome, 1938.
- Bychkov, Victor V., *The Symbolology of Dionysius the Areopagite (The Aesthetic Aspect)*, în “Russian Studies in Philosophy”, vol. 51, no. 1 (Summer 2012), p. 28-63.
- Ciobotea, I.P.S. Daniel Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, *Părintele Stăniloae – creator al unei sinteze neo-patristice în teologia ortodoxă contemporană*, în “Studii Teologice”, nr. 1 (2005).
- Cloșcă, Pr.Dr. Ciprian Marius, *De docta ignorantia în Theognosia apofatică a Sfântului Dionisie Pseudo-Areopagitul*, Editura Lumen, Iași, 2009.
- Colet, John, *Two Treaties on the Hierarchies of Dionysius*, Bell and Daldy, London, 1869.
- Costache, Doru, Rev.Dr., *St. Dionysius the Areopagite, Letter 4*, în “The Voice of Orthodoxy”, 31: 7-9 (2009), p. 45-46.
- Crainic, Nichifor, *Dionisie Areopagitul*, în “Gândirea”, anul XXIII, nr. 4-5, aprilie-mai 1944.
- Idem, *Sfințenia - Împlinirea umanului*, Editura Trinitas, Iași, 1993.
- Cvetkovic, Vladimir, *Predetermination and providence in Dionysius the Areopagite and Maximus the Confessor*, în *Dionysius the Areopagite between Orthodoxy and Heresy*, edited by Filip Ivanović, Cambridge Scholars Publishing, 2011, p. 135-156.
- de Andia, Ysabel, *Denys l'Aréopagite. Tradition et métamorphoses*, Serie: Histoire de la philosophie – Antiquité, Librairie Philosophique J. Vrin, France, 2006.
- Idem, *Henosis. L'Union à Dieu chez Denys l'Aréopagite*, E.J. Brill – Leiden, The Netherlands, 1996.
- Idem, *Inconnaissance et prière chez Évagre le Pontique et Denys l'Aréopagite*, în „Studia Patristica”, vol. XLII, papers presented at the Fourteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford, 2003, edited by F. Young, M. Edwards and p. Parvis, Peeters Publishers, Leuven – Paris – Dudley, MA, 2006, p. 97-105.
- Idem, *Neoplatonismo y cristianismo en Pseudo-Dionisio Areopagita*, în “Anuario Filosófico”, nr. 33 (2000), p. 363-394.
- Dodu, Dragoș, *Ascunderea răului la (Pseudo-) Dionisie Areopagitul*, în “Scholé”, nr. 2 (2011), p. 21-50.
- Drăgulin, Pr. Gh. I., *Eclesiologia tratatelor areopagitice și importanța ei pentru ecumenismul contemporan*, teză de doctorat, EIBMBOR, București, 1979.
- Idem, *Identitatea lui Dionisie Pseudo-Areopagitul cu ieromonahul Dionisie Smeritul (Exiguul), cercetare ortodoxă a unei controversate probleme de istorie a culturii bizantine și a celei străromâne*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991.
- Idem, *Ieromonahul Dionisie Smeritul „Exiguus „sau „Cel Mic” (aprox.470- 550)*, în rev. “Studii Teologice”, XXXVII (1985), Nr. 7-8, pp. 521-539.
- Idem, *Premise și perspective în debaterile din ultima sută de ani asupra Sfântului Dionisie Areopagitul și a operei sale*, în rev. “Glasul Bisericii”, XI (1986), Nr. 1, pp. 73-87.
- Idem, *Sfântul Dionisie Smeritul și Areopagitul în cinstirea și unitatea spirituală a Europei*,

- în rev. "Ortodoxia", Anul LV, Nr. 1- 2, Ianuarie-Iunie, 2004.
- Idem, *Pseudo-Dionysios the Areopagite in Dumitru Stăniloae's Theology*, în *Dumitru Stăniloae: Tradition and Modernity in Theology*, editor Lucian Turcescu, The Center for Romanian Studies, Iași, Oxford, Portland, 2002, p. 71-80.
- Idem, *Preocupările Părintelui acad. Dumitru Stăniloae pentru teologia, traducerea și data apariției tratatelor areopagitice*, în "Glasul Bisericii", nr. 9-12/2006, p. 150-157.
- Dragoș Dodu, *Ascunderea răului la (Pseudo-) Dionisie Areopagitul*, în "Schole", nr. 2 (2011).
- Drugaș, Șerban George Paul, Drd., *Creație și eshatologie*, "Revista Teologică", nr.2 (2008), p. 204-224.
- Druță, Alina Cristina, *Funcția persuasivă a artei oratorice. Sfântul Dionisie Areopagitul și cunoașterea ierarhiei cerești cu ajutorul simbolurilor*, în "Text și discurs religios", nr. 2/2010, p. 251-260.
- Esbroeck, M. van, *Peter the Iberian and Dionysius the Areopagite: Honigmann's thesis revisited*, „Orientalia Christiana Periodica”, nr. 59 (1993), p. 217–227.
- Fiori, Emiliano, *Dionigi l'Areopagita e l'origenismo siriano. Edizione critica e studio storico-dottrinale del trattato sui Nomi divini nella versione di Sergio di Reš'aynā*, Allma Matter Studiiorum – Università di Bologna, 2010.
- Idem, *The Impossibility of the Apokatastasis in Dionysius the Areopagite*, în *Origeniana decima. Origen as writer. Papers of the 10th international Origen congress, University School of Philosophy and Education. Igatium, Kraków, Poland 31 August–4 September 2009*. Edited by Sylwia Kaczmarek and Henryk Pietras with Andrzej Dziadowiec, Peeters Publishing House, Leuven, 2011, p. 831-843.
- Fisher, Jeffrey, *The Theology of dis/similarity: Negation in Pseudo-Dionysius*, în "The Journal of Religion", Vol. 81, No. 4 (Oct., 2001), The University of Chicago Press, Illinois, p. 529-548.
- Frohlich, Karlfried, *Pseudo-Dionysius and the reformation of the Sixteenth Century* în *Pseudo-Dionysius, The Complete Works*, trad. și ed. de Colm Liubheid și Paul Rorem, New York, 1987.
- Frothingham jr., A.L., *Stephen Bar Sudaili the Syrian Mystic and the Book of the Holy Hierotheos*, Leyde, E.J. Brill, 1886.
- Gandillac, Maurice de, *Introduction*, în *Œuvres complètes du Pseudo-Denis l'Areopagite.*, Paris, 1943.
- Gavrilyuk, Paul I., *The Reception of Dionysius in Twentieth-Century Eastern Orthodoxy*, în "Modern Theology", nr. 24, 4 octombrie 2008.
- Idem, *The Suffering of the Impassible God. The Dialectics of Patristic Thought*, Oxford Early Christian Studies, Oxford University Press, New York, 2004.
- Golitzin, Alexander, *Et introibo ad altare Dei. The Mystagogy of Dionysius Areopagita with special references to its predecessors in the Eastern Christian Tradition*, Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη, 1994.
- Idem, "Suddenly", *Christ: The Place of Negative Theology in the Mystagogy of Dionysius Areopagites*, Forthcoming in *Mystics: Presence and Aporia*, ed. Michael Kessler and Christian Shepherd, U. of Chicago Press
- Idem, 'A Contemplative and a Liturgist': *Father Georges Florovsky on the Corpus Dionysiacum*, în "St. Vladimir's Theological Quarterly", No. 43 (1999), p. 131-161.
- Idem, „Earthly Angels and Heavenly Men”: *The Old Testament Pseudepigrapha, Niketas Stethatos, and the Tradition of „Interiorized Apocalyptic” in Eastern Christian Ascetical and Mystical Literature*, în *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 55 (2001), pp. 125-153.
- Idem, *Dionysius Areopagita: A Christian Mysticism?*, în "Pro Ecclesia", No. 12 (2003), p. 161-212.

- Idem, *Dionysius Areopagites in the Works of Saint Gregory Palams: On the Question of a 'Christological Corrective' and Related Matters*, în "St. Vladimir's Theological Quarterly", No. 46 (2002), p. 163-190.
- Idem, *Hierarchy Versus Anarchy: Dionysius Areopagita, Symeon the New Theologian, Nicetas Stethatos, and Their Common Roots in the Ascetical Tradition*, în "St. Vladimir's Theological Quarterly", No. 38 (1994), p. 131-179.
- Idem, *Liturgy and Mysticism. The Experience of God in Eastern Orthodox Christianity (Mistagogia: Experiența lui Dumnezeu în Ortodoxie)*, Editura Deisis, Sibiu, 1998).
- Idem, *Revisiting the 'Sudden': Epistle III in Corpus Dionysiacum*, p. 482-491.
- Idem, *The Mysticism of Dionysius Areopagita: Platonist or Christian?*, în "Mystics Quarterly", No. 19 (1993), p. 98-114.
- Idem, *Hierarchy vs. Anarchy? Dionysius Areopagita, Symeon the New Theologian, Nicetas Stethatos and their Common Roots in Ascetical Tradition*, *ibid.* 38 (1994), nr. 2, p. 131-175.
- Idem, *Mistagogia, experiența lui Dumnezeu în Ortodoxie*, trad. de Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 1998.
- Idem, *Mystagogy: A Monastic Reading of Dionysius Areopagita*, (with the collaboration of Bogdan G. Bucur) edited by Bogdan G. Bucur, Cistercian Publications, 2014.
- Idem, *On the Other Hand*, în „St. Vladimir's Theological Quarterly”, nr. 34 (1990), p. 305-323.
- Hathaway, Ronald F., *Hierarchy and the Definition of Order in the Letters of Pseudo-Dionysius. A Study in the Form and meaning of the Pseudo-Dionysian Writings*, Maratinus Nijhoff, The Hague, Netherlands, 1969.
- Honigmann, Ernst Anselm Joachim, *Pierre l'Ibérien et les écrits du pseudo-Denys l'Aréopagite*, dans *Mémoire de l'Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques*, t. 47, fasc. 3, Bruxelles, 1952.
- Hornus, J.-M., *Les recherches récentes sur le Pseudo-Denys l'Areopagyte*, in "Revue d'histoire et de philosophie religieuse", nr. 1 (41)/1961.
- Idem, *Les recherches dionysiennes de 1955 à 1960*, in "Revue d'histoire et de philosophie religieuse", 41 (1961), Nr. 1, p. 45.
- Hausherr, I., *Le pseudo-Denys est-il Pierre l'Ibérien?*, "Orientalia christiana Periodica", t. 19, 1953, p. 247-260.
- Ivanović, Filip, *Symbol and Icon: Dionysius the Areopagite and the Iconoclastic Crisis*, Eugene, OR: Pickwick Publications/Wipf & Stock, 2010.
- Janowitz, Naomi, *Theories of Divine Names in Origen and Pseudo-Dionysius*, în "History of Religions", Vol. 30, No. 4 (May, 1991), Published by: The University of Chicago Press, p. 359-372.
- Jones, John N., *Sculpting God The Logic of Dionysian Negative Theology*, în "The Harvard Theological Review", vol. 89, No. 4 (oct. 1996), p. 355-371.
- Klitenic Wear, Sarah, John Dillon, *Dionysius the Areopagite and the Neoplatonist Tradition: Despoiling the Hellenes*, Ashgate Publishing, Ltd., New York, Hampshire, England, 2007.
- Koch, Hugo, *Der pseudoepigraphische Character der Dionysischen Schriften Theologische Quartalschrift*, 1895, Seite.
- Idem, *Proklus als Quelle des Pseudo-Dionysius Areopagita in der Lehre vom Bösen*, "Philologus", 1895.
- Idem, *Pseudo-Dionysius Areopagita in seinen Beehungen zum Neoplatonismus und Mysterrienwesen*, ed. Frany Kirchheim, Mainz, 1900.
- Lankila, Tuomo, *The Corpus Areopagiticum as a Crypto-Pagan Project*, în "The Journal of Late Antique Religion and Culture", nr. 5 (2011), p. 14-40.

- Leclercq, Jean, *Influence and noninfluence of Dionysius in the Western Middle Ages*, în în vol. *Pseudo-Dionysius: The Complete Works*, trad. în engl. de Colm Luibheid, (contributors: Colm Luibheid and Paul Rorem), Paulist Press, New York, 1987.
- Ioanicescu, Pr. I., *Sfântul Mucenic Dionisie Areopagitul*, în revista "Mitropolia Olteniei", XXVII, Nr. 9-10, 1975.
- Livingstone, Elizabeth A., *Dionysius becomes an Augustinian. Bonaventure's Itinerarium VI*, susținut la „The Twelfth International Patristics Conference, August, 1995, Oxford”, și publicat în "Studia Patristica", vol. XXIX, Editura Peeters, Leuven, 1997.
- Louth, Andrew, *Originile tradiției mistice creștine. De la Platon la Dionisie Areopagitul*, trad. de Elisabeta V. Sita, Editura Deisis, Sibiu, 2002.
- Idem, *Denys the Areopagite*, Continuum International Publishing Group, London/New York, 2002.
- Idem, *Dionisie Areopagitul. O introduce, traducere de Sebastian Moldovan, studiu introductiv de diac. Ioan I. Ică jr.*, Editura Deisis, Sibiu, 1997.
- Manolache, Anca Magistrand, *Un capitol de angelologie. Creația, natura și căderea îngerilor*, în "Studii Teologice", nr. 1-2 (1955), p. 122-136.
- Marsh, F.S., *The Book which is called The Book of the Holy Hierotheos with Extracts from the Prolegomena and Commentary of Theodosios of Antioch and from the „Book of Excerpts” and other works of Gregory Bar-Hebraeus*, London-Oxford, 1927.
- Nieva, José Maria, *Ejercicios espirituales y transcendencia en Dionisio Areopagita*, în "Teologia y Vida", vol. XLIII (2002), p. 303-309.
- Nucubidze, Ș., *Tajna Pseudo-Dionissija* [The Secret of Pseudo-Dionysius the Areopagite], Tbilisi, 1942. Vezi și Basil Lourié, *Peter the Iberian and Dionysius the Areopagite: Honigsmann - van Esbroeck's Thesis Revisted*, în "Scrinium", nr. VI (2010).
- Nygren, Theodor Samuel, *Eros and agape*, trad. din germ. de Ph. S. Watson, Philadelphia, 1953.
- O'Rourke, Fran, *Being and Non-Being in the Pseudo-Dionysius*, în *The Relationship between Neoplatonism and Christianity*, Ed. T. Finan and V. Twomey, Dublin: Four Courts, 1992, p. 55-78.
- Papantoniou, Anthony, *The Theandric Mystery of Jesus Christ in Byzantine Christology*, în „Studii Teologice”, nr. 3 (2009), București, p. 177-196.
- Pavés, José Rico, *Semejanza a Dios y Divinización en el Corpus Dionysiacum. Platonismo y Cristianismo en Dionisio el Areopagita*, Estudio Teológico de San Ildefonso, Imprenta Serano, Toledo, 2000.
- Pelikan, Jaroslav, *The Odyssey of Dionysian Spirituality*, în vol. *Pseudo-Dionysius: The Complete Works*, trad. în engl. de Calm Luibheid, (contributors: Calm Luibheid and Paul Rorem), Paulist Press, New York, 1987.
- Péra, Cesla, *Denys le Mystique et la Theomachia*, Revue de Sciences philosophiques et théologiques, t. 25, 1936, p. 5-75.
- Perczel, István, *Pseudo-Dionysius the Areopagite and the Pseudo-Dormition of the Holy Virgin*, în "Le Muséon", vol. 125, nr. 1-2 (2012), p. 55-97.
- Idem, *Le pseudo-Denys, lecteur d'Origène*, în W.A. Bienert – U. Kühneweg, *Origeniana Septima. Origenes in den Auseinandersetzungen des 4. Jahrhunderts*, Leuven, 1999.
- Idem, «Théologiens» et «magiciens» dans le Corpus Dionysien, în "Adamantius: Newsletter of the Italian Research Group" - *Origen and the Alexandrian Tradition*, p. 62-74.
- Idem, *Pseudo-Dionysius and the Platonic Theology - a Preliminary Study*, în *Actes du Colloque International de Leuven (13-15 mai 1998)*, Ancient and Medieval Philosophy, Series I, XXVI, Leuven University Press & Les Belles Lettres, Leuven & Paris, 2000, p. 491-530.
- Pleşu, Andrei, *Despre îngerii*, Editura Humanitas, București, 2003.

- Podolak, Pietro, *Positive and Negative Theologies. Theories of Language and Ideas in Dionysius*, în *Dionysius the Areopagite between Orthodoxy and Heresy*, Cambridge Scholars Publishing, 2011, p. 13-43.
- Pupăză, Pr.Dr. Daniel, *Teologia Frumosului și Binelui la Sfântul Dionysie Areopagitul*, teză de doctorat pregătită și susținută la Facultatea de Teologie din Tesalonic.
- Idem, *Frumosul și Binele – Nume primordiale ale lui Dumnezeu în învățătura Sfântului Dionisie Areopagitul*, în “Ortodoxia”, nr. 1 (2012).
- Idem, *Cauzalitatea universală a frumosului și binelui conform învățăturii cuprinse în scrierile areopagite*, în “Ortodoxia”, nr. 1 (2013).
- Idem, *Taina frumosului și binelui*, Editura Nemira, București, 2014.
- Rist, J., „Pseudo-Dionysius, Neoplatonism and the Weakness of the Soul” in *From Athens to Chartres. Neoplatonism and Medieval Thought. Studies in Honour of Edouard Jeuneau* (ed. HJ. Westra), Leiden, 1992, p. 131-161.
- Riordan, William K., *Divine Light: The Theology of Denys the Areopagite*, Ignatius Press, San Francisco, 2008.
- Roques, René, *Introduction la: Denys L'Aréopagite, la hierarchie celeste*, (Sources Chretiennes 58), Paris, 1958, pp. XLVIII- XLIV.
- Idem, *Structure hiérarchique du monde selon le Pseudo-Denys*, Aubier, Édition Montaigne, 1954.
- Idem, *Pierre l'Ibérien et le Corpus dionysien*, dans *Revue de l'histoire des religions*, t. 145, 1954, p. 69-98.
- Idem, *Le Pseudo-Denys l'Aréopagite*, în *Dictionnaire de spiritualité*, col. 249, Paris, 1957.
- Idem, *L'Univers dionysien. Structure hiérarchique du monde selon le Pseudo-Denys*, Paris, 1954.
- Rorem, Paul, *The Uplifting Spirituality of Pseudo-Dionysius*, in *Christian Spirituality: Origins to the Twelfth Century*, Bernard McGinn (ed.), Crossroad, New York, 1985.
- Idem, *Eriugena's Commentary on the Dionysian Celestial Hierarchy*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 2005.
- Idem, *Biblical and Liturgical Symbols within the Pseudo-Dionysian Synthesis*, în col. *Studies and Texts*, vol. 71, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1984.
- Idem, *Pseudo-Dionysius: A Commentary on the Texts and an Introduction to Their Influence*, Oxford University Press, New York, 1993.
- Rorem, Paul, and Lamoreaux, John C., *John of Scythopolis and the Dionysian Corpus: Annotating the Areopagite*, Oxford University Press, 1998.
- Sabău, Gelu, *Despre creat și increat la Dionisie Areopagitul și în tradiția neoplatonică*, în “Scholê”, nr. 2 (2011), p. 5-20.
- Sammon, Brendan Thomas, *Through the Splendor of Creation: Dionysius the Areopagite and the Embodiment of Divine Pedagogy*, presented at the Patristic, Medieval and Renaissance Conference (PMR) at Villanova University, 2011.
- Schäfer, Christian, *The Philosophy of Dionysius the Areopagite. An Introduction to the Structure and the Content of the Treatise on the Divine Names*, Brill, Leiden - Boston, 2006.
- Stang, Charles M., *Apophysis and Pseudonymity in Dionysius the Areopagite: “No Longer I”*, Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 153-197.
- Steele, Carlos, *Proclus et Denys: De l'existence du mal*, în *Denys l'Aréopagite et sa posterité en Orient et en Occident*, ed. Ysabel de Andia, Institut d'Etudes Augustiniennes, Paris, 1997, 89–116.
- Stiglmayr, Joseph, *Einkitung*, la vol. *Des Heiligen Dionysius Areopagita, angebliche Schiften uber die beiden. Hierachien*, München, 1911.
- Idem, *Das Aufkommen der Pseudo-Dionysischen Schriften und ihr Eindringen in die*

Christliche Literatur bis zum Laterankonzil 649, în IV. Jahresbericht des öffentlichen Privatgymnasiums an der Stella Matutina zu Fedkirch, Fedkirch, 1895.

Tătaru-Cazaban, Bogdan, *Între Dionisie Areopagitul și Grigorie Palama. Fundamente patristice ale angelologiei părintelui Dumitru Stăniloae* în vol. *** *Arhangheli și îngeri*, coeditare Deisis/Stavropoleos, Sibiu/București, 2011.

Vanneste, J., *Le mystere de Dieu. Essai sur la structure rationnelle de la doctrine mystique de Pseudo-Denys*, Bruxelles, 1959.

E) SURSE ELECTRONICE:

- Adămuț, Anton, *Filosofie*, editia a II-a revăzută și adăugită, Capitolul al II-lea: *Neoplatonism și creștinism – problema cosmologică* Editura Polirom, Iași, 1999
<http://filozofie.3x.ro/Filosofia%20Medievala%20%20Capitole%20PDF/II.%20NEOPLATONISM%20SI%20CRESTINISM%20%20PROBLEMA%20COSMOLOGICA.pdf>
- Bădiliță, Cristian, *Dumitru Stăniloae: viața de după moarte a teologiei*, în „Rost”, nr. 9 (2003) http://www.rostonline.org/rost/nov2003/staniloae_teologia.shtml
- Enciclopedia romano-catolice online New Advent:
<http://www.newadvent.org/cathen/05013a.htm>
- *Pope Benedict XVI Homily on Pseudo-Dionysius the Areopagite*:
<http://solzemli.wordpress.com/2011/09/04/homily-on-pseudo-dionysius-the-areopagite-by-pope-benedict-xvi/>
- Vlachos, Mitropolitul Ierotheos, *Preotul este chemat să fie vindecător de suflete, nu doar liturghisitor*, <http://vlad-mihai.blogspot.ro/2011/05/preotul-este-chemat-sa-fie-vindecator.html>
- Idem, *O erezie încolțită în Biserica Ortodoxă*; Ὁρθόδοξος Τύπος, 22 iulie 2011, nr. 1888, p. 1 (traducere de Tatiana Petrache) disponibil online la adresa:
<http://bucovinaprofunda.wordpress.com/2011/10/11/o-erezie-incoltita-in-biserica-ortodoxa-ips-hierotheos-vlachos-denunta-o-grava-erezie-si-hula-de-tip-protestant/>.
- Photius, *Bibliotheca or Myriobiblion (Cod. 1-165, Tr. Freese) – Theodore the Presbyter, On the Genuineness of the works of Dionysius the Areopagite*.
http://www.tertullian.org/fathers/photius_03bibliotheca.htm
- Scouteris, Professor Constantin, *Platonic Elements in Pseudo-Dionysius Anti-Manichaeon Ontology*, studiu disponibil la adresa:
http://www.orthodoxresearchinstitute.org/articles/dogmatics/scouteris_ontology.htm